

ÕPPEPROTSESSI KIRJELDUS

Käesolev õppeprotsessi kirjeldus on näidis valikkursuste kavade autoritelt, kuidas võiks kavu rakendada. Kirjeldatud on kõige universaalsemat õppeprotsessi, mis ei võta arvesse kooli, klassi vms eripärasid ja võiks sellisena sobida üldiseks mudeliks.

Õpetaja on õigustatud seda õppeprotsessi kirjeldust mugandama oma parima äranägemise järgi seni, kui see järgib valikkursuste kavades väljatoodud üldisi printsiipe ja proportsioone. Kavade väljatöötajad on püüdnud jätta õpetajale selle jaoks võimalikult suure vabaduse.

1 Metoodilised juhtnöörid

1.1 Õpetamisviisi valik

Traditsiooniline filosoofia õppimise viis on olnud filosoofia ajaloo õppimine. Filosoofia ajalugu on aga väga mahukas ja sellest adekvaatse ülevaate saamine pole gümnaasiumiastmel mõne tunniga nädalas võimalik. Pigem on õpilastel üldiselt kasu filosoofia poolt pakutava käsitlusviisiga tutvumisest. Filosoofia ajaloo keskendumine võib olla filosoofia käsitlusviisiga tutvumisel takistav, sest ajaloo õppimine kujuneb gümnaasiumitasemel pigem mõtlejate seisukohtade ja teooriate äraõppimiseks ilma selle taga peituvate mõtlemise tehnikate ja arutlusviisi omandamiseta. Filosoofia õppimiseks gümnaasiumis on seevastu sobivam eelkõige võimalikult arutluslik ja iseseisvat mõtlemist esilekutsuv õpetamisviis.

Seejuures tuleb õpilast süstemaatiliselt harjutada filosoofiale omase käsitlusviisi rakendamisega. Arutluslik ja iseseisvat mõtlemist esilekutsuv õpetamisviis võib kergesti viia korra kadumisele õpetamises, kus õpilased avaldavad oma arvamust ilma filosoofilise mõtlemise vallas arenemata. Selle vältimiseks tuleb arutluslikkusele läheneda süstemaatiliselt ja sammhaaval, pakkudes õpilastele võimalust rakendada oma mõtlemist esialgu kitsal alal ja edasi juba avaramates küsimustes. Selle jaoks tuleb tekitada õpilastes teadlikkus üldiselt rakendatavatest mõtlemise tehnikatest ja nende aluseks olevatest terminitest. Oluline on, et õpilased mõistaksid filosoofilise arutelu lähtumist vormilistest printsiipidest ega arvaks, et filosoofias võib arvata mida ja kuidas tahes.

1.1.1 Didaktiline lihtsustamine

Filosoofiline materjal on iseenesest keeruline ja sellest arusaamine nõuab suurt vaimset pingutust. Seega tuleb gümnaasiumiastmes seda oluliselt lihtsustada. Lihtsustada tuleks seda nii ulatuse kui süvenemise osas. Kindlasti pole mõttekas tutvustada õpilastele põhjalikult üksikuid teooriaid ja sundida neid omandama termineid, mida nad pole suutelised reaalses arutluses rakendama.

Filosoofilise materjali esitamisel tuleks lähtuda täielikult õpilastele suunatud materjali eakohasusest ja sellest, kas see kuidagi õpilasse puutub. Kuigi filosoofia aine lähtub filosoofia akadeemilise uurimise tulemustest, siiski on õpitava materjali valik, selle vorm ja omandamise kontroll pigem sõltuvad didaktilistest kaalutlustest kui filosoofia uurimisalasisestest rangetest nõudmistest.

Kui õpetajale tundub, et materjali koondub ühte õppetundi liiga palju, siis tasub alati proovida: (1) käsitletavate autorite, teooriate, terminite hulga vähendamist ja ainult kõige olulisema

käsitlemist võimalikult rahulikus tempos; (2) käsitluse filosoofilise sügavuse vähendamist ja keskendumist selle käsitluse praktilisele sisule; (3) õpilasepoolse aktiivsuse tõstmist nt käsitletava seostamise kaudu tema enda olemasoleva kogemusega jne.

Järgnev õppeprotsessi kirjeldus blokkidena sisaldab sageli mõisteid ja küsimusi, millest on mõistlik käsitleda teatud valikut. Kuna õppevormiks on sageli plaanitud aktiivne arutluse vorm, siis sõltub konkreetne mõistelis-temaatiline rõhuasetus ka sellest, mismoodi õpilased teemasse suhestuvad. Seega võivad õpilasepoolse aktiivsuse tõttu ka samade blokkide tunnid klassiti olla küllaltki erinevad ning hõlmata äratoodud materjalidest ainult teatud osa või hoopis lisada sellele olulist külgnevatest filosoofia valdkondadest.

1.1.2 Harjutused ja rühmatööd

Õpilased peavad arutlemist harjutama. Hea on anda õpilastele lühikesi ja kiiresti tagasisidestatavaid ülesandeid. Ülesannete aluseks võivad olla lühikesed tekstid, näiteolukorrad, arutluskäigud. Õpilastele tuleb anda selge tööeesmärk ja enne töö alustamist tuleks selgitada, mis laadi tulemust oodatakse ning kuidas seda töö lõpetamisel presenteeritakse.

Õpilastel on lihtsam arutleda paarikaupa või väikeses rühmas. Rühmas toetavad õpilased üksteist ja hoiavad koos ära suuremaid eksimusi. Rühmad ei tohi olla liiga suured, 3-5 inimest on optimaalne. Sageli julgevad õpilased rühmas end rohkem väljendada. Rühmaarutelu tulemuste avaldamisel on kriitika talumine lihtsam kui individuaalselt.

Rühmatööd tuleb ette valmistada, neil peab olema õpilaste jaoks huvitav tulemus, õpilased peavad saama teada, mis tulemustele jõudsid teised rühmad. Kasuks tuleb mõõdukas mängulisus ja hasart.

1.1.3 Hindamine

Hinnata tuleb eelkõige kätteõpitud arutlusoskust ja mitte keskenduda formaalselt teadmiste hindamisele. Sestap sobivad arutluse puhul hindamismeetodid, mis hindavad õpilase töö samm-sammulist arengut (nt hinnata essee eri redaktsioone ja edasiminekut argumentatsiooni parandamisel).

Oluline on teha selgeks ja hoida pilgus, et eksimine on filosoofias olemuslik. Kui on tegemist arutlusega, siis läheb see edasi just läbi arutluse kunatise seisu kriitika, st eksimuste väljatoomise. Julgus eksida on filosoofilise arutluse lahutamatu osa. Ekslik tulemus koos püüdlusega korrektseid arutlusvõtteid kasutades tulemusele jõuda on kõrgelt hinnatav, kuigi ei vabanda siiski harjunud viisil omandatavate faktide, terminite jms mitteteadmist.

Olulisemad hindamise viisid filosoofia kursuste raames on näiteks (nimekiri pole ei kohustuslik ega ammendav):

- ✦ Harjutuslikud ja loovad tunnikontrollid mõtlemise tehnikate valdamise kohta;
- ✦ Mitmesugused funktsionaalse kirja- ja väljendusoskuse harjutused, sh didaktilised sõnastamise, olulise väljatoomise jms ülesanded (seoses tunni teemaga, alliktekstiga jne);
- ✦ Essee koostamine;
- ✦ Kujundav hindamine, st jooksev ja tagasisidestav arutlustes ja rühmatöodes

osalemise hindamine;

- ▲ Kokkuvõttev hindamine, st terminite ja materjali tundmise hindamine;
- ▲ Iseseisvad loovad tööd filosoofia vallas (nt kodulugemine, eri filosoofilise loome projektid jms);
- ▲ Argumentide ja selgituste hindamine vestluses.

Soovituslik on kasutada ühe olulise hindamisviisina essee kirjutamist. Seda on soovitatav teha etapiviisiliselt andes õpilastele essee kirjutamisel tagasisidet ning pannes neid oma kirjutise läbimõtle misega tegelema pikemalt kui ühe tunni vältel. Essee kirjutamisel võib kasutada mitmesuguseid loovaid võtteid, nt lasta õpilastel omavahel üksteise esseid redigeerida, lasta koostada essee kava (nii enne kirjutamist kui kirjutamise ajal). Essee hindamisel on peamine arutlusoskuse hindamine: vormi osas hinnatakse mõtete selget ja kavakindlat väljendamist, kasutades filosoofilise mõtlemise tehnikaid ja püüdes heade tavade raamides. Sisu osas tuleks hinnata oskust esitada ja kasutada õpitud filosoofilisi käsitlusi ning argumente kontekstis. Mõtete originaalsus ja kirjanduslik meisterlikkus on küll soositavad ja julgustatavad, kuid arutlusoskuse hindamise juures pigem kõrvalised näitajad.

1.2 Õppeprotsessi komponendid/käsitlusalad

1.2.1 Filosoofiline mõtlemine

Arutlustele elementaarse järjekindluse kindlustamiseks õpitakse filosoofilise mõtlemise termineid ja tehnikaid ning rõhutatakse selle juures mõtlemise heade tavade järgimist.

Filosoofilise mõtlemise tehnikate õppimine ei ole formaalloogika ega hermeneutikateooriate õppimine. Omandatakse optimaalne valik loogika, argumentatsiooniteooria ja hermeneutika vallast pärinevaid olulisi praktikas rakendatavaid termineid ja tehnikaid, mida püütakse kohe kasutada arutluses ning harjutustes. Aruteluteemad ja harjutusmaterjal võetakse kursuses käsitlemisele kuuluva filosoofilise materjali hulgast.

Oluline on siin valida õppimiseks ja harjutamiseks selliseid termineid ja tehnikaid, mille järele arutlustes reaalset vajadus tekib ning reageerida õpilaste arutluslikule arengule ja vajadustele aktiivselt. Tehnikad ei tohiks olla ainult formaalsed, sageli on rohkemgi kasu praktilistest ja tunnetuslikest juhtnööridest arutluse mingi kindla osa puhul. Kursuses harjutatavad filosoofilise mõtlemise tehnikad võivad olla näiteks (nimekiri pole ei kohustuslik ega ammendav):

- ▲ Filosoofiliste seisukohtade ja mõtete kirjalik ja suuline väljendamine;
- ▲ Filosoofilise arutluse lugemine valjul häälel ja loetut seletavalt kommenteerides;
- ▲ Filosoofilise seisukoha ümbersõnastamine algset mõtet säilitades;
- ▲ Allikteksti liigendamine ja markeerimine selle paremaks mõistmiseks;
- ▲ Konspekteerimine ja kokkuvõtte tegemine;
- ▲ Üldväidete koostamine näidete alusel (näidetest üldistamine) ja üldväidete kinnituseks/ümberlükkamiseks näidete toomine (üldväidete konkretiseerimine);
- ▲ Filosoofiliste argumentide väljatoomine tavatekstist;
- ▲ Väidete kogumist järelduste tuletamine (süllogismid, korrektsuse, kooskõla/vastuolu jm tuvastamine);

- ✧ Allikteksti lugemine ajaloolist konteksti arvestades (tähendushorisont, eelarvamuste teadvustamine);
- ✧ Seminari vormis toimuva arutluse käigu aktiivne jälgimine ja oma sellesse oma panuse andmine;
- ✧ Mõistete defineerimine, mõisteskeemide ja -kaartide koostamine, mõtete skematiseerimine, ilmestamine ettekujutusega;
- ✧ Uuritava valdkonna tõlgenduslik avamine (varieerimine, konstrueerimine, hermeneutiline lähenemine tööle/tähendusele);
- ✧ Seisukohtade ja väidete põhjendamine (selgitavate analoogiate toomine, nende kehtivus, põhjuslike seoste väljatoomine);
- ✧ Väidete ümberlukkamine ja väitlus (väitlemisstrateegiad);
- ✧ Pettejäreluste struktuuri väljatoomine (seoses nende veenvuse põhjustega).

Varasemates tundides omandatud terminite ja nende rakendamise juurde tullakse järgnevate tundide raames kinnistamise eesmärgil üha tagasi. Mõistlik on teha mõtlemise tehnikate omandamist tagasisidestvaid hindelisi harjutusi tunnikontrolli vormis.

Mõtlemise tehnikate õppimisel on oluline julgustada õpilasi arutlema ja mitte nõuda õpilastelt nii palju, et see pärsiks loomulikku soovi oma mõtteid väljendada, kuid samas siiski juhtida õpilasi järk-järguliselt korrektsema arutlemise juurde.

Mõtlemise heade tavade järgimine väljendub õpilase suhtumises argumentidesse ja neid esitavatesse autoritesse. Õpetaja ülesanne on tuua välja printsiipe, mis aitavad häid argumenteerimise ja tõlgendamise tavasid järgida ning nende järgimise vajadust rõhutada, kui õpilased reaalses arutlustes nende vastu eksivad. Selgitada tuleb ka seda, et mõtlemise head tavad on üldised ja kehtivad tegelikult igasuguse arutluse jaoks.

Häid tavu puudutavate terminite õppimine toimub eelkõige ekskurssidena ja nende kinnistamine/rakendamine toimub õpetaja jooksva tagasiside vormis. Kursuste jooksul võib panna õpilaste osalusel kokku nimekirja peamistest argumenteerimisvõtetest ja argumentatsiooni headest tavadest, mis täidaks kinnistavat eesmärki ja mille poole saaks õppimise käigus ilma lisavaevata alati pöörduda.

1.2.2 Ainevaldkonnale spetsiifilised teemad

Filosoofiat õppides peab teadma elementaarseid fakte filosoofia ainevaldkonna kohta, sj filosoofia valdkondasid (nt uuskantiaanlik jaotus metafüüsika/ontoloogia, tunnetusteooria, väärtusteooria), filosoofia harusid (nt analüütiline, kontinentaalne filosoofia, eetika, vaimufilosoofia, keelefilosoofia, poliitfilosoofia, esteetika, fenomenoloogia, hermeneutika, loogika jt) ja tundma filosoofia rolli teaduste hulgas (n-ö rolli akadeemilises sfääris), filosoofia ajaloo jaotumist perioodideks (nt antiikfilosoofia, keskaja filosoofia, uusaja filosoofia, kaasaja filosoofia), neile perioodidele iseloomulikke filosoofilisi küsimusi (neid käsitletakse siin läbi mõtteliinide, vt allpool).

Lisaks on vaja tunda filosoofiale omast käsituslaadi ning seda puudutavad põhimõisted.

Hea on aga hoida üldise ainevaldkonnale spetsiifilise osa kaal miinimumis ning tutvustada seda, mis on praktilisema iseloomuga (st kasutatav ülejäänud filosoofia tunni käsitusala)

raames) või klassi huvidega elik õppesuunaga seonduv. Üks võimalus ainevaldkonda õpilastele mõistetavalt tutvustada on kirjeldada filosoofide tegevust n-ö sotsioloogilisest vaatepunktist lähtuvalt, st mida filosoofid ülikoolides teevad ja millised nad on. Spetsiifilised ja väga teoreetilised ülevaated ainevaldkonna eri harudest ja meetoditest on keskmisele gümnasistile üle jõu käivad.

1.2.2.1 Mõtteliinid

Õppeprotsessi kirjelduses eelnevad arutlusteemade käsitlestele ja filosoofilise mõtlemise võtteid harjutavale osale sageli ajalooliste mõtteliinide käsitlused, mis on ainekavas määratletud järgnevalt:

- ▲ Antiikfilosoofia ja filosoofilise mõtlemise kujunemine;
- ▲ Keskaja filosoofia ja mõtlemise rakendamine usu teenistusse;
- ▲ Uusaja filosoofia ja eksperimentaalse loodusteaduse süünd;
- ▲ Uusaja filosoofia ja indiviidi/subjekti esilekerkimine;
- ▲ Uusaja filosoofia ja valgustusmõtlemine;
- ▲ Tänapäevase teadmise/teaduse-mõistmise ajaloolised juured;
- ▲ Tänapäeval olulisi teadusekäsitlusi;
- ▲ Tänapäeval olulisi eetikateooriaid;
- ▲ Tänapäeval olulisi inimesefilosoofia voole;
- ▲ Tänapäeval olulisi ühiskonnafilosoofia/keskkonnafilosoofia alusseisukohti.

Mõtteliinide äratoomise eesmärgiks on anda õpetajale juhtnöörid, missuguseid filosoofia eri perioode iseloomustavaid ja üldise intellektuaalse tausta mõttes olulisi mõttesuundaid võiks tunnis käsitleda. Filosoofia ajaloo käsitlemine toimub filosoofia kursustes läbi mõtteliinide. Filosoofia ajaloo käsitlemine läbi mõtteliinide muudab filosoofia ajaloo käsitlemise eesmärgistatuks. Mõtteliin avab mingit kindlat ja iseloomulikku nähtust või nähtuste kompleksi filosoofia ajaloos. Mõtteliinide olemine filosoofia ajaloo käsitlemise põhiüksuseks vähendab tõenäosust, et õpetaja käsitleb ajalooajalooperioodi lihtsalt entsüklopeedilise ülevaadena sellesse mahtuvatest filosoofidest ja nende teooriatest. Mõtteliin annab ajalooajalooperioodile ühtsuse ja selle käsitlemise läbiva joone. See aitab õpilastel eri perioodide filosoofiates paremini orienteeruda ning on otstarbekas mnemotehniliselt.

Seejuures pole mõtteliinide käsitlemise sihiks anda täielikku ajaloolist ülevaadet sellel liinil toimunud, vaid tuua näitlikult välja kõige olulisem, seejuures keskendudes ainult mõnele mõtlejale ning mõnele iseloomulikule küsimusele. See on samamoodi kõigi mõtteliinidega.

Ainekavas määratletud mõtteliinid on määratletud lähtuvalt universaalsest filosoofia kursusest, mis keskendub võrdsele teadmisi viisidele, väärtustele ja ühiskonnale/keskkonnale. Mugandatud proportsioonidega kursuse puhul võivad mõtteliinid olla teistsugused. Ka on õpetaja otsustada, kas ta käsitleb mõtteliine enne arutlusblokke või pärast või hoopis otsustab nende täiesti paralleelse käsitlemise kasuks.

Kui mõtteliinide tutvustamisele on õppeprotsessis määratud üldiselt kaks tundi, siis järgneb sellele kolm või enam tundi arutlusteemade käsitlemise või filosoofilise mõtlemise harjutusi,

milles saab eelneva kahe tunni raames puudutatu olulisi aspekte kinnistada. Seega saab õpetaja mugandada õppeprotsessi vastavalt oma äranägemisele, kuid üldine proportsioon filosoofia ajaloo mõtteliinide ja arutlusteemade/mõtlemise tehnikate käsitlemisel kursuses peaks jääma soovitatule ligilähedaseks.

Ka on õpetaja otsustada, kuidas ta jaotab mõtteliinide käsitlemise esimese ja teise kursuse vahel, kas ta soovib alustada pigem õpilasele ajaloo kursustest tuttava mõtteajaloolise käsitluse rõhutamisega ning tuues sinna kõrvale filosoofilise mõtlemise võtted või soovib ta alustada arutlusringide kaudu filosoofilise mõtlemise harjutamisele kohe praktiliselt läheneda. Näidisõppeprotsess jaotab mõtteliinid mõlema kursuse vahel võrdselt.

Kui õpetaja otsustab arutlusteemade raames käsitleda väärtuste all ka nt esteetikat või muuta kesksete arutlusteemade proportsioone muul viisil, siis on loomulik, kui ta mugandab ka käsitletavate mõtteliinide nimekirja (nt esteetika-alase mõtteliinina on mõeldav "Uusaja filosoofia ning esteetika sünd ja kunstifilosoofia suunad").

Mõtteliinide käsitlemist võib edukalt siduda ka filosoofilise mõtlemise tehnikate harjutamisega, nt võivad mõtteliinid pakkuda materjali ajaloolise konteksti/ajalooliste tekstide tõlgendamise jaoks.

1.2.3 Kesksete arutlusteemad

Suurema jao kursustes süstemaatiliselt käsitletavast filosoofilisest materjalist moodustavad kesksete arutlusteemad (lisaks sellele veel mõtteliinides sisalduv filosoofia-ajalooline materjal ja valik ainevaldkonnale spetsiifilistest olulistest seikadest). Arutlusteemadeks on üldiselt oluliste filosoofiliste küsimuste fookuspunktid. Arutlusteemade raames käsitletakse järgnevaid filosoofilisi küsimusi:

▲ *Teadmist ja teadmisi puudutavad küsimused.* Teadmisi käsitletakse avaras mõttes, tegemist pole kitsas mõttes teoreetilise epistemoloogia käsitlemisega, vaid arutlusteemaga, mis hõlmab lisaks lihtsustatud teoreetilise epistemoloogia ja teaduse metodoloogia teemadele ka teadmisi, mida rakendatakse tavaelus (sageli ise neist teadlik olemata), mitmete elualade praktikas, mitmesuguste elukutsete esindajate poolt, eriteadustes ja nende praktilistes rakendustes. Oluline on anda õpilastele teadmisi käsitlemiseks mitmesuguseid perspektiive. Arutlusteema eesmärgiks on toetada õpilase teadmisi alast eneseanalüüsi, mis aitab tal leida endale meelepärast tunnetusvaldkonda, milles ta sooviks olla aktiivne ja millele suunata oma õppimissoovi.

▲ *Väärtusi ja väärtustamist/väärtuskäitumist puudutavad küsimused.* Väärtusküsimusi käsitletakse õpilaste endi väärtushoiakuid (nt eetika küsimuste, eetikadilemmade osas) silmas pidades, kuid mitte tingimata õpilaste endi elude ja probleemide näitel. Selge on, et väärtusküsimuste üle arutlemine tekitab klassis pingeid. Seega on parem leida väärtusküsimuste arutamiseks piisavalt abstraktne või vahendatud tasand, mis võimaldaks väärtusküsimusi avada nii, et õpilased võiks ise nende suhtes oma seisukoha kujundada. Väärtusküsimuste käsitlemisel on õpetajal iseäranis aktiivne roll tasakaalustajana, kes püüab arutlust hoida filosoofilise ja süsteemsena, kuid arvestab samas piisavalt õpilaste algatuste ning neid huvitavate teemadega.

▲ *Ühiskonda ja keskkonda puudutavad küsimused.* Sisuliselt on tegemist spetsiifilist tüüpi väärtusküsimustega, mis on tänapäeval sageli eraldi esile tõstetud. Kuna siin on tegemist

natuke abstraktsema tasandiga, siis ei teki siin ehk niisuguseid pingeid nagu isiklike väärtushoiakute küsimuste puhul, kuid samas nõuab nende käsitlemine natuke rangemat teoreetilist perspektiivi. Käsitletakse nii ühiskonna- ja poliitfilosoofiasse puutuvaid küsimusi kui ka keskkonnafilosoofia küsimusi.

Arutlusteemade käsitlemisel on kolm eesmärki: (1) õpilase maailmavaadet rikastav eesmärk --- tutvustada ja käsitleda tänapäeval olulisi maailmavaatelisi teemasid (teadus jt teadmisviisid, väärtused, ühiskond ja keskkond) filosoofiliselt; (2) filosoofilist mõtlemist arendav eesmärk --- kasutada õpilasele hoomatavaid filosoofilisi-maailmavaatelisi küsimusi nende filosoofilise arutlussoovi ärgitamiseks, harjutada niimoodi mõtlemise tehnikaid (mille harjutamine "kuivalt" oleks õpilastele kurnav ja vastuvõetamatu) ja praktiseerida häid tavasid (mille omandamine teoreetiliselt jääks elukaugeks ja kinnistamata); (3) silmaringi arendav eesmärk --- omandada arutlusteemade käsitlemise kõrvalt ka neid puudutav mõtteajalooline ja intellektuaalselt oluline taust (eelkõige mõtteliinide arutlusteemadega sidumise kaudu).

Keskseid arutlusteemasid käsitletakse vaheldumisi arutelu/praktiliste ülesannete ja vajaliku teoreetilise materjali tutvustamise kaudu.

1.2.4 Lõimimine

Kuna filosoofia ainevaldkond on oma olemuselt üldistav, siis hõlmab või puudutab filosoofia õppeaine väga paljusid muudes ainetes käsitletavaid teemasid. Olemuslikud lõimimiskohad on süstemaatiliselt ettekujutatavad seoses õppeprotsessi kõigi käsitlusaladega.

✦ Filosoofia *ainevaldkonnale* spetsiifiliste teemade hulgas on esmalt mõtteliinid otseselt lõimitavad ajaloo aines õpitavaga, kuid samas ka kirjandusega, kuna filosoofia teosed on sageli ka kirjanduse klassikaks. Ainevaldkonna spetsiifika raames on filosoofia õppesisu lõimitav aga kõigi teiste valdkondadega, mida püüab filosoofia oma käsitlustesse hõlmata, sh teaduste süsteemi kui sellisega.

✦ Eripärasem on lõimimine *filosoofilise mõtlemise* vallas, kus on lõimimine eelkõige seoses emakeele ja selle väljendusõpetusega (sh ka grammatikaga ja võõrkeeltega), aga ka rangemate tehiskeeltega nagu nt matemaatika spetsiifiline keel, mis lõimub tihedalt filosoofilist loogikat puudutavate osadega õppeainest. Mõtlemise harjutamise osas on aga lõiming tugev teiste ainetega, kus kaalutleval arutlusel on suur osa, nt ajalugu, aga ka nende ainetega, kus sooritatakse rangemalt piiritletud mõtlemisharjutusi, nt matemaatika, füüsika või keemia tekstülesanded. Arutelu heade tavade osas on lõimimine tugevaim ainetega, kus on oluliseks õppevormiks diskussioon, taas on näiteks ajalugu või kirjandus, erilises rollis on aga nt ühiskonnaõpetus, mille poolt rõhutatavaid demokraatia printsiipe ja avaliku demokraatliku debati häid tavasid kannab endas ka filosoofiline arutelu. Mõtlemistehnikate kirjaliku vormiga seoses on lõimimine tugev ainetega, kus väljendatakse oma arutlusi kirjalikus vormis ja põhjendades, taas on näideteks emakeel koos kirjandi kirjutamisega ja ajalugu ning kirjandus oma tõlgenduslike kirjalike harjutustega.

✦ *Arutlusteemade* poolt puudutavate küsimustega lõimimine on taas omaette kategooria.

Teadmisviiside teema on lõimitav universaalselt kõigi ainetega, kuna selle teema sihiks ongi käsitleda teadmisviise, mis on rakendatud eri elualadel, ainetes, teadusharudes jne. Seejuures on peaaegu kõik gümnaasiumis õpitavad ained oma teadusvastega, kehaline kasvatus on seotud kehakultuuri kui teadusliku uurimisvaldkonnaga, kirjandus on seotud

kirjandusteadusega, ühiskonnaõpetus on seotud riigiteaduste ja sotsioloogiaga, kunstiõpetus kunstiteadusega jne. Seega on teadmisviiside käsitlemise puhul oluline lõimida ülejäänud õppeaineid ka nendega seotud teadustega ning nende teadmisviisidega. Lisaks sellele on teadmisviiside teema puhul oluline lõimida õppimist õpilase enda kogemusega nendest teadmisviisidest, mida ta ise rakendab või tema ümber rakendatakse.

Väärtuste teema on lõimitav kõigi õppeainetega, kus on rõhutatud väärtusküsimused, sh eriti humanitaarsema suunitlusega ained nagu ajalugu, kirjandus, kunstiõpetus, religiooniõpetus, ühiskonnaõpetus jms, aga samas on väärtusküsimuste filosoofiline analüüs ise sageli pigem loogika printsiipidel põhinev ja seega lõimitav ka matemaatika jt reaalainetega.

Väärtusküsimused ilmnevad ka kooli kontekstis eneses ja õppetundides tehtavates ülesannetes, seega on väärtuste teema lõimitav ka väga üldises mõttes, saab käsitleda süstemaatiliselt väärtusküsimusi, mis tulevad välja õppimises, koolis toimivates suhetes, koostöös, konkurents, hindamises jne. Väärtusküsimused sobivad väga hästi õpilase isikliku maailmapildi tervikuks lõimimise toetamiseks.

Ühiskonna ja keskkonna küsimused on samuti väärtusküsimused ning on lõimitavad samas mõttes, kuigi rõhuasetusega just ühiskonnaõpetusele, bioloogiale, geograafiale, keemiale, füüsikale kui valdkondadele, mis pakuvad meile taustainformatsiooni meid ümbritseva elukeskkonna iseloomu, selle oluliste komponentide ja selle ratsionaalse korraldamise osas.

✦ Lisaks eelnevatele on võimalik filosoofiat lõimida informaatika valdkonna ainetega, kui kasutada esseede kirjutamiseks, info otsimiseks, seminaride läbiviimiseks jms IKT vahendeid.

Kuna võimalusi lõimimiseks on filosoofia õppeaine üldise iseloomu tõttu väga palju, siis on õige läheneda sellele klassi huvidest lähtuvalt ja võimalikult loovalt. Lõimivaid õppeülesandeid võib anda õpilastele seoses teiste õppeainetega, kuid kõige tulusam on teha otsest koostööd teiste ainete õpetajatega. Koostöö teiste ainete õpetajatega on eriti otstarbekas just õppeainete ja nende vastavate eriteaduste teadmisviiside käsitlemisel. Filosoofia õppeaine valdkonnaülese iseloomu tõttu on filosoofiaõpetajal hea võimalus võtta enda peale lõimimise eestvedamine gümnaasiumiastmes. Kindlasti oleks selle juures abi koostööst teiste gümnaasiumi aineülesete valikkursuste õpetajatega.

Filosoofia arutluslikkus võimaldab lõimida filosoofiat ka päevakajaliselt oluliste teemade filosoofiliste aspektidega, nt analüüsida ajakirjanduses leiduvaid väiteid kriitilise mõtlemise vahenditega, leida eetilisi dilemmasid jms.

Filosoofia üldisuse tõttu on oluline kinnistavalt lõimida teemasid ka ainesiseselt. See annab käsitletavatele teemadele tugevama raamistikku ja hõlbustab arusaamist filosoofia ainevaldkonnast.

1.3 Õppevahendid

1.3.1 Õppekirjandus

Eesti keeles on olemas suur hulk sissejuhatavaid käsitlusi filosoofiast ja ainult üks spetsiaalselt Eesti gümnaasiumide konteksti jaoks kirjutatud kaasaegne universaalne filosoofiaõpik, milleks on:

✦ Indrek Meos „Filosoofia põhiprobleemid. Õpik gümnaasiumile“, Koolibri 1998 (koos töövihikuga: „Filosoofia põhiprobleemid : gümnaasiumi töövihik“, Koolibri 1999-2005)

Seda täiendavad filosoofia ajaloo ja formaalse loogika aspektist:

- ✦ Indrek Meos „Antiikfilosoofia“, „Uusaja filosoofia“, „Kaasaja filosoofia“, Koolibri 2000
 - ✦ Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003
- Filosoofia põhiprobleemide õpik pole aga enam täielikult ajakohane ning ainuüksi sellele filosoofia õpetamist gümnaasiumis üles ehitada ei saa. Küll on see õpik kasutatav täiendava elik täiendatava õpikuna samamoodi nagu ka filosoofia ajaloo ja loogika õpikud. Indrek Meose õpikud on elektroonses vormis kõigile saadaval <http://hot.ee/indrme/raamat.htm>.

Pole võimalik siin kõigist ülejäänud võimalustest põhjalikku ülevaadet anda, kuid õppeprotsessi kirjelduses on üldiselt toodud teemablokkide all eraldi välja need allikad, mis on nimetatud teemade käsitlemiseks universaalselt sobivad. Seejuures on toodud kokreetsete viidetega lehekülgedele välja need materjalid, mis on kasutatavad kas otseselt õppimiseks või õpetaja jaoks tunni ettevalmistamiseks. Eraldi lehekülgedele viidates pole enamasti toodud välja kõiki filosoofia ajalugu puudutavaid üldisi materjale, mille abil võib eelkõige õpetaja ennast vastavate teemadega põhjalikumalt kurssi viia:

- ✦ Christoph Delius, Matthias Gatzemeier, Deniz Sertcan, Kathleen Wünscher „Filosoofia ajalugu: antiikajast tänapäevani“, Koolibri 2007
- ✦ Esa Saarinen „Läänemaise filosoofia ajalugu tipult tipule Sokratesest Marxini“, Avita 1996, 2002, 2004, 2007
- ✦ Elmar Salumaa „Filosoofia ajalugu“ (I-V), EELK Konsistooriumi kirjastusosakond 1992-1998
- ✦ Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr „Ideedeajaloo põhijooni“, Atlex 2007
- ✦ Linda Smith, William Raeper „Pilk ideede maailma : religiooni ja filosoofia minevik ja tänapäev : teejuht algajale“, Koolibri 2003
- ✦ Jostein Gaarder „Sofie maailm“, Koolibri 1996

Lisaks on võimalik kasutada mitmeid teatmikulaadseid materjale, seda nii õpetajale materjalis paremaks orienteerumiseks kui õpilastele lugemismaterjali pakkumiseks:

- ✦ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008
- ✦ Jeremy Stangroom „Väike raamat suurtest ideedest : filosoofia“, Eesti Päevaleht 2008
- ✦ Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard ja Franz Wiedmann „A ja O taskuteatmik : filosoofia“, Eesti Entsüklopeediakirjastus 2004
- ✦ Peter J. King „Sada filosoofi : maailma suurimate mõtlejate elu ja töö“, Sinisukk 2005
- ✦ Philip Stokes „100 tähtsamat mõtlejat“, Ersen 2008

Filosoofia sõnastikke:

- ✦ Indrek Meos „Filosoofia sõnaraamat : olulisi mõisteid, koolkondi, filosoofe, seisukohti“, Koolibri 2002
- ✦ Simon Blackburn „Oxfordi filosoofialeksikon“, Vagabund 2002
- ✦ Ado, A. V. „Filosoofia leksikon“, Eesti Raamat 1985

Metoodilisi juhendeid jm filosoofia õpetamisele keskenduvaid materjale:

✧ Filosoofia õpetamise materjalide veebikogu (<http://thales.ut.ee/gymnaasium>)

✧ Mare Oja (koostaja). „Filosoofia õpetamisest“, Argo 2006

Kaasaegseid abimaterjale kursuse arutlusteemade kohta:

✧ Alan F. Chalmers „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“, Ilmamaa 1998

✧ Sergio Sismondo „Sissejuhatus teaduse ja tehnika uuringutesse“, TTÜ kirjastus 2008

✧ Risto Selin, Marketta Ollikainen, Ilpo V. Salmi, Kulle Raig (toimetajad) „Teine maailm: kahtleja käsiraamat“, K&K 1997

✧ Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väärast avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005

• Toivo Aavik, Külli Keerus, Kristi Lõuk, Ants Nõmper, Aive Pevkur, Leno Saarniit, Kadri Simm, Margit Sutrop, Margus Tõnissaar, Aire Vaher, Ivo Volt (koostajad), „Eetikakoodeksite käsiraamat“, Eesti Keele Sihtasutus 2007

• Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk (koostajad), „Väärtused, iseloom ja kool. Väärtuskasvatuse lugemik“, Eesti Keele Sihtasutus 2009

✧ Eetika teemade jaoks leiab ajakohaseid abimaterjale Eetikaveebist

(<http://www.eetika.ee>)

✧ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009

✧ Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005

• Aire Vaher, Riste Keskspaik, Külli Keerus (koostajad ja toimetajad), „Keskkonnaeetika võtmetekste“, Eesti Keele Sihtasutus 2008 (veebis: <http://www.eetika.ee/401118>)

✧ Jüri Lipping (koostaja) „Kaasaegne poliitiline filosoofia : valik esseid“, EÜS Veljesto kirjastus 2002

Täiendavaid loogika ja argumentatsiooniteooria õppematerjale:

✧

✧ „Arutlev haridus. Eesti väitlusseltsi õpik“, Eesti Väitlusselts 2008

✧ Ene Grauberg „Loogika, keel ja mõtlemine“, Tallinna Bakalaureuse Erakool 1996

✧ Tõnu Tamme, Tanel Tammet, Rein Prank „Loogika : mõtlemisest tõestamiseni“, Tartu Ülikooli Kirjastus 1997, 2002

Metoodilisi juhiseid mõtlemise tehnikate harjutamiseks ja eri rühmaarutelude jm aktiivõppe meetodite kasutamiseks leiab nt:

✧ Robert Fisher, „Õpetame lapsi õppima“, „Õpetame lapsi mõtlema“, „Mõtlemismängud“, Atlex 2004, 2005, 2006

✧ Tarmo Salumaa, Mati Talvik, „Ajakohastatud õppemeetodid“, Merlecons 2003, 2004, „Õpitulemuste hindamine koolis“, Merlecons 2009

✧ Tarmo Salumaa, Mati Talvik, Alvar Saarniit, „Aktiivõppe meetodid I, II, III“, Merlecons 2004, 2006, 2010

✧ Tiia Pedastsaar „Õpi- ja õpetamisviisid : õppevahend Tartu Ülikooli õpetajakoolituse ja kasvatusteaduste bakalaureuseõppe üliõpilastele“, Vali Press 1999

Ülalnimetatutest nt kogumik „Filosoofia õpetamisest“ sisaldab metoodilisi märkusi essee juhendamise osas, seminaride läbiviimise osas, kriitilise mõtlemise harjutamise osas ja ulatuslikku bibliograafiat gümnaasiumi filosoofiaõppe jaoks. „A ja O taskuteatmik“ sisaldab skeeme, mis puudutavad kogu filosoofia ajalugu ning võivad olla abiks õpetajale filosoofide teooriate skematiseerimiseks õpilaste jaoks. „Silmaringi teatmik“ filosoofiast on tõenäoliselt üks kõige kaasaegsemaid ja oma suuna poolest sobivaid filosoofia üldtutvustusi gümnaasiumi jaoks. Sõnastikkudest on „Filosoofia sõnaraamat“ ilmselt õpilasele kasutamiseks kõige sobivam, kuid mahukas sõnastik on ka nt Esa Saarse „Filosoofia!“ lõpus. Humanitaarse suunitlusega ülevaadete andmisel tänapäeva filosoofiast tasub kindlasti konsulteerida „20. sajandi mõttevoolude“ kogumiku käsitlustega. „Filosoofia ajalugu: antiikajast tänapäevani“ on üks eesti keeles ilmunud filosoofia ajaloo käsitlustest kõige rangemaid ja põhjalikumaid ning sobib filosoofia ajaloo erikursuse jaoks, „Sofie maailma“ võib seevastu pigem soovitada filosoofiaga kimpus gümnaasistile iseseisvaks kõrvallugemiseks. Samas ei sobi ükski tõlkeõpikutest vm materjalidest ainsaks õppematerjaliks filosoofia kursuste jaoks.

1.3.2 Muud õppevahendid

Filosoofide kohta on ka olemas filmimaterjali, mille vaatamine pakub vaheldust arutelutundidesse ning mis pakuvad sissevaateid filosoofide ellu. Kahjuks pole neid eriti saadaval Eesti raamatukogudes ning need on enamasti võõrkeelsed, kuid katkendeid on võimalik vaadata ka interneti vahendusel. Seejuures on interneti vahendusel kättesaadavad ka mitmesugused võõrkeelsid õppevideoid jm materjale, mida on võimalik tundide mitmekesistamiseks kasutada.

Kuna filosoofia õppimine eeldab palju tööd tekstiga, siis on võimalik seminaride pidamiseks kasutada ka interneti jaoks mõeldud rühmatöövahendeid. See annab arutlusele teise dimensiooni, kuna suhtlus toimub kirjalikult. Arutluste jaoks on võimalik kasutada ka foorumeid jt e-õppe võimalusi, mis võimaldavad eri kirjalikke suhtlus- ning koostöövorme.

2 Esimene kursus: Sissejuhatus filosoofilisse mõtlemisse

Esimene filosoofia kursus (35 tundi) juhatab sisse filosoofilisse mõtlemisse andes esmase ülevaate filosoofia kui distsipliini ajaloost, iseloomust ja rollist ning harjutades filosoofilise mõtlemise tehnikaid ja praktiseerides selle häid tavasid arutluses iseloomulikimate filosoofiliste küsimuste üle.

Kursuse raames ära toodud blokid katavad 30 tundi, st viis tundi on jäetud puhvriks. Puhvrit peaks kasutatama hindamiseks/kordamiseks või lisategevusteks.

2.1 Õpitulemused

Kursuse läbimise järel õpilane

- Iseloomustab filosoofia ainevaldkonda ja filosoofilist käsitlusviisi eristades seda teaduste jt eluvaldkondade omast;
- Eristab filosoofia valdkondi ja arutleb neile omaste küsimusepüstituste eripärade üle;
- ▲ Iseloomustab filosoofia ajaloo perioode mõningate neile omaste käsitluste,

mõistete ja autorite kaudu;

- Tunneb olulisemaid arutus- ja tõlgendustehnilisi termineid ning märkab nende rakendamise kohti filosoofilises arutluses;
- Koostab iseseisvalt lihtsamaid väiteid, definitsioone ja argumente ning mõtestab neid kriitilise mõtlemise vahenditega;
- Tunneb filosoofilise arutluse häid tavaid ning märkab nende rakendamise kohti lugemisel, kõnelemisel, väitluses ja kirjutamisel;
- Sõnastab korrektseid filosoofilisi küsimusi ning arutleb vastuste üle, jäädes filosoofilisele arutlustasandile ja jälgides argumentatsioonireegleid;
- ▲ Loeb filosoofilist teksti ja koostab juhendamisel lihtsama filosoofilise essee;
- Arutleb lihtsamate teadmisi viise, väärtusi ning ühiskonda ja keskkonda puudutavate filosoofiliste küsimuste üle, eristades filosoofilist arutelu tavaarutlust;
- ▲ *Väärtustab filosoofilist arutlust ja selle tulemusi, kuid annab endale aru tulemuste suhtelisusest, st nende seotusest eri käsitusviiside ning aluseeldustega.*

2.2 Õppeprotsess

2.2.1 Filosoofiline mõtlemine

Filosoofilised küsimused ja filosoofia valdkonnad		3 tundi
Õppetegevus	Tutvumine filosoofia valdkondade ja filosoofiale omaste küsimustega kasutades lühikest filosoofia ajaloo pärit teksti, mille abil saab neid edukalt näitlikustada (nt Platoni „Koopa võrdpilt“). Arutelu selle filosoofia ajaloo pärit teksti ja sellega seotud filosoofiliste küsimuste üle, sh rühmatööd ja harjutused (nt mõtelda välja filosoofilisi ja mittefilosoofilisi küsimusi ja nende erinevust põhjendada; nt eri rühmadele ülesanne tõlgendada „Koopa võrdpilti“ metafüüsiliselt, tunnetusteoreetiliselt ja eetilisel).	
Rõhuasetus	Tutvuda peamiste filosoofilise argumentatsiooni ja tõlgendamise puutuvate mõistetega nagu eeldus, väide, argument, tõlgendus, ajalooline kontekst.	
Hindamine	Nimetab filosoofia valdkondi ja toob näiteid filosoofilistest küsimustest, arutleb mõningate filosoofiliste küsimuste üle. On tuttav argumentatsiooni ja tõlgendamise põhiliste mõistetega, tunneb ära eelduse ja väite --- ning on tuttav filosoofilise teksti iseloomuga.	
Lõimimine	Ajalugu, kirjandus	
Materjalid	▲ Platon „Koopa võrdpilt“ — "Vanakreeka kirjanduse antoloogia", Tallinn 2006 (või Akadeemia 1997, nr 9) ▲ Indrek Meos „Filosoofia põhiprobleemid. Õpik gümnaasiumile“, Koolibri 1998 (lk 7-8, lk 25-30, lk 40-41) ▲ Esa Saarinen “Filosoofia!”, Hermes 2007 (lk 13-30, lk 40-49, lk 52-55)	

	<ul style="list-style-type: none"> ⤴ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 14-21) ⤴ Jüri Eintalu „Filosoofia põhiküsimusi“, Sisekaitseakadeemia 2005 (lk 16-25) ⤴ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 14-21, lk 46) ⤴ Leo Luks „Filosoofilise teksti lugemine ja mõistmine“ --- http://filosoofialugemine.weebly.com/
Täpsustused	<p>Kuidas filosoofiasse sisse juhatada, sellest saab iga õpetaja ilmselt küllaltki isemoodi aru. Antud näidises juhatatakse filosoofiasse sisse õpilaste konkreetse filosoofilise teksti ette seadmise kaudu ning selle näitel püütakse seletada, mis filosoofia on ja mis selle sisse mahub. Täiesti võimalik on aga juhatada filosoofiasse ka muudmoodi. Näiteks üheks alternatiiviks on võtta aluseks mõni tekst, mis ei kuulu otseselt filosoofiasse, aga on õpilastele tuttav ning kahtlemata filosoofilise maiguga (nt de Saint-Exupéry „Väike prints“ või Milne'i „Karupoeg Puhh“ või hoopis Dostojevski „Kuritöö ja karistus“) ning tuua sellest välja mõned filosoofilised küsimused ning selgitada, kuidas muutub küsimus filosoofiliseks küsimuseks ega ole enam lihtsalt uitmõte. Hea on lasta arusaamade settimiseks õpilastel endil selle üle arutleda ja jõuda ise oma vastusteni. Suurepärane oleks, kui õpilased saavutaks juba nende esimeste tundidega oma isikliku huvi filosoofia suhtes või suhte filosoofia ja selle küsimustega, et nad võiksid juba edaspidi enda tähelepanu filosoofia vallas/küsimustes teadlikumalt suunata. Just sellise huvi tekkimise jaoks on vajalik juhatada filosoofiasse sisse aktiivse/loova iseseisva tegevuse najal ja mitte lihtsalt pidades loengut filosoofia valdkondadest ja nendega seotud traditsioonilistest küsimustest.</p>

Filosoofia periodiseering ja mõtteliin: antiikfilosoofia iseloom		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvumine filosoofia periodiseeringuga ja antiikfilosoofia iseloomuga (nt õhtumaa filosoofilise mõtlemise kujunemine Sokratese, Platoni ja Aristotelese liinil). Kui on olemas õpik, siis võib tutvuda antiikfilosoofia autoritega seda lugedes ja tõlgendades, vastasel juhul tuleks anda ülevaade loengu vormis. Kindlasti tuleks lisada ajalooliste filosoofide väidetega tutvumisele kinnistav arutelu antiikfilosoofia iseloomu või selle mingite iseloomulike seikade üle (nt arutelu Sokratese hukkamise üle demokraatliku rahvakoosoleku otsuse tulemusel).</p> <p>Hea on kasutada näitlikustamiseks ka lühikesi (alla lehekülje), kuid iseloomulikke tekstikatkeid käsitletavatelt filosoofidelt.</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda filosoofia ajaloo tähenduse ja problemaatikaga (nt ajaline ja keeleline barjäär ning allikate puudulikkus, näitlikustamiseks sobib hästi „Sokratese probleem“ filosoofia ajaloos).</p>	

Hindamine	Tunneb filosoofia periodiseeringut ning iseloomustab antiikfilosoofiat läbi selle oluliste mõtteliinide ja autorite. On tuttav filosoofia ajaloo tõlgendamise problemaatikaga. Loeb sekundaarautorite vahendusel filosoofiat.
Lõimimine	Ühiskonnaõpetus, kirjandus, kunstiõpetus, ajalugu
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Esa Saarinen "Filosoofia!", Hermes 2007 (lk 13-30, lk 40-49, lk 52-55) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 52-62) ♣ „Karl Popperi väitluse käsiraamat“, Avatud Eesti Fond, 1997 (lk 12jj) ♣ Eri filosoofia ajaloo õpikud (vt ülalt) ♣ Jüri Eintalu „Filosoofia põhiküsimusi“, Sisekaitseakadeemia 2005 (lk 12-13) ♣ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 24-26)
Täpsustused	<p>Soovitav on antiikfilosoofiaga tutvumise eesmärgil mitte käsitleda antiigi filosoofe üksikult, vaid vaadelda neid omavahelises seoses. Nt Sokratese, Platoni ja Aristotelese teeneid filosoofilise mõtlemise väljakujundamisel saab väga edukalt käsitleda ajaloolises järgnevuses seostades järgnevat filosoofi tema eelkäijatega ning näidata, kuidas iga järgnev filosoof eelmise poolt küsitud küsimustele midagi olulist juurde lisab (nt Sokrates „toob filosoofia taevast maa peale“ ja hakkab käsitlema eetilisi küsimusi mõisteanalüüsi abiga; Platon lisab sellele metafüüsilise ideedeõpetuse mõõtme ning küsib küsimusi kõigi filosoofia valdkondade kohta, püüdes neid ideedeõpetusele toetudes käsitleda; Aristoteles eristab filosoofia valdkonnad ning rajab loogika kui filosoofia eraldiseisva tööriista ning paneb Platonile („Platon on kallis, aga tõde veelgi kallim“) vastandudes aluse filosoofilisele looduseuurimisele. Võib aga keskenduda ka rohkem Sokratese ja sofistide vastuolule, et sellega edaspidi sisse juhatada filosoofilise arutelu ja dispuudi pidamise printsiipe. Eesmärk poleks niivõrd anda ammendav ülevaade sellest, mida mõtlesid Sokrates, Platon ja Aristoteles, vaid nende kolme filosoofi mõtlemise arenguliini kasutades anda ülevaade antiikfilosoofiale iseloomulikest teemadest ja küsimustest. Seega eeldatakse ainult valikuliselt ja kindla eesmärgi jaoks olulise materjali esitamist.</p> <p>Samamoodi seotuna või kindlatel ajaloolistel mõtteliinidel tuleks käsitleda ka ülejäänud ajaloolisi mõtlejaid, sest nende käsitlemine üksikult sugereerib liiga staatilist muljet mõtteajaloost ja entsüklopeedilist arusaama, et mõtteajalugu ei koosne mitte järjest edenevast filosoofiliste küsimuste küsimusest, vaid üksikutest mõtlejatest, kellel juhuslikult olid mingid väited või teooriad.</p> <p>Lisaks või alternatiivselt võib käsitleda ka mõtlemise tekkimist väljaspool Euroopat (nt Siddhārtha Gautama ja Kong Fuzi mõtlemine kui õhtumaa mõtlemisele paralleelne humanistliku mõtte ärkamine idamaades 5. sajandil eKr; võimalik on käsitlust laiendada ka eelsokraatilise filosoofia sissetoomisega ning müüdilisel mõtlemisel filosoofilisele mõtlemisele</p>

ülemineku käsitlemisega).

Filosoofilise mõtlemise viisid ja vahendid		3 tundi
Õppetegevus	<p>Filosoofiliste küsimuste sõnastamise õppimine ja harjutamine, küsimustele vastamise, sh defineerimise ehk määratlemise või piiritlemise õppimine ja harjutamine, vastuste korrektsuse hindamine ja küsimuste ümbersõnastamine. Kuigi neid asju on võimalik õppida ka puhtteoreetiliselt ja kasutades puhtalt loogikaõpikut, siiski on soovitatav see ühendada filosoofia-ajaloolise materjaliga (nt filosoofiliste küsimuste küsimist ja neile vastamist harjutada Sokratese küsimise näitel, vastuste põhjendamisel kasutada näitena Platoni ideedeõpetuse abi, kasutatavate mõistete defineerimisel kasutada aga Aristotelese defineerimisvõtet soomääratluse ja liigierisuse kaudu — selline filosoofia-ajalooline orientatsioon annab võimaluse kinnistada ka arusaamasid antiikfilosoofiast ning selle küsimuste olulisust ise kogeda; lisaks sellele pakub filosoofiaajalooline materjal ka asjakohaseid teemasid aruteludeks ning mõistete kontekstis rakendamise harjutamiseks). Kuna näitlikustatakse filosoofilise mõtlemise viise, siis tuleks valida ka näiteid eri filosoofia suundadest või valdkondadest.</p> <p>Lisaks filosoofilise mõtlemise vahendite ja viisidega tutvumisele peab põhiline osa õppetegevusest olema seotud nende rakendamisega arutluses või spetsiifiliste harjutustega (nt defineerida rühmatööna olulisi üldmõisteid ning antud määratlusi ümber lükata; viia läbi sokraatilist arutelu mõne tänapäevaselt aktuaalse eetilise küsimuse üle; aruteluteemadeks nt Sokratese tegevus antiikühiskonnas seoses muude elualade esindajate teadmiste kontrollimisega ja filosoofia seos muude teadus- ning elualadega).</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda mõistete ja nende rakendamise printsiipidega — küsimus ja selle korrektsus, määratlus ehk definitsioon ja selle korrektsus, mõiste mõiste ja termini mõiste.</p> <p>Arutlustehnilistest terminitest vastuolu ehk vasturääkivus, sj süvendatakse arusaamasid eeldustest varjatud eelduste väljatoomise kaudu.</p> <p>Argumendid <i>ad hominem</i> ja <i>ad rem</i>.</p>	
Hindamine	<p>Tunneb küsimuste küsimise ja defineerimise tehnilisi termineid, sõnastab filosoofilisi küsimusi, vastab neile, kritiseerib neid ja sõnastab lähtuvalt kriitikast ümber nii vastuseid kui küsimusi ning näitab seejuures üles teadlikkust vajalikest tehnilistest võtetest. Määratleb lihtsamate mõistete sisu.</p>	
Lõimimine	<p>Definitsioonid eri õppeainetes (matemaatika, bioloogia, füüsika, keeled jne)</p>	
Materjalid	<p>▲ Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003 (lk 15-27, lk 53-56)</p>	

	<ul style="list-style-type: none"> ⤴ Esa Saarinen "Filosoofia!", Hermes 2007 (lk 13-30, lk 40-49, lk 52-55) ⤴ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 94-96, 167jj, lk 250-253, lk 120jj, lk 127jj, lk 154) ⤴ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 377jj) ⤴ „Karl Popperi väitluse käsiraamat“, Avatud Eesti Fond, 1997 (lk 12jj) ⤴ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 192jj)
Täpsustused	<p>Kuna õpilased pole veel filosoofilise mõtlemisega harjunud, siis tuleks alustada kõige lihtsamatest sõnastamisharjutustest, lihtsate asjade defineerimisest, lihtsate küsimuste ümbersõnastamisest jne.</p> <p>Peamine on filosoofilise mõtlemise vahendite ja viiside puhul harjutada ja rõhutada täpsuse olulisust mõistete kasutamisel ning määratlemisel. Õpetaja roll on näidata õpilastele kätte kohti, kus tuleks püüda rakendada mõtlemise tehnikaid ning arvestada filosoofilise arutelu reegleid. Selline suunav ja filosoofilise mõtlemise võtete rakendamise kohti rõhutav roll peab jääma õpetajale kogu filosoofiaõppe vältel. Metoodiliselt peamine pole mitte ainult mõtlemise tehnikaid teada, vaid just neid õiges kohas kasutama õppida.</p> <p>Lisaülesannetena nt osaleda IKT vahenditega (nt viki) sõnastiku koostamises, sj iga õpilane saab ülesandeks defineerida semestri jooksul üks filosoofia mõiste ja retsenseerida kellegi teise poolt antud definitsiooni. Sellest saab kursuse lõpuks koostada filosoofia sõnastiku, mida võivad õpilased ise kasutada.</p>

Mõtteliin: keskaja filosoofia iseloom		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvumine keskaja filosoofia iseloomuga (nt metafüüsilis-teoloogilise spekulatsiooni areng keskajal — Augustinus, Thomas Aquinost). Kui on olemas õpik, siis võib tutvuda keskaja filosoofia autoritega õpikut lugedes ja tõlgendades, vastasel juhul tuleks anda ülevaade loengu vormis. Kindlasti tuleks lisada ajalooliste filosoofide väidetega tutvumisele kinnistav arutelu keskaja filosoofia iseloomu või selle mingite iseloomulike seikade üle (nt Augustinuse nooruspõlve meelelisuse ja hilisema hingeharduse üle; usu ja mõistuse omavahelise seose üle; tänapäevasemalt — kui eetiliste küsimuste kohta pole võimalik saavutada teadmist, siis kas tegemist on usuküsimusega).</p> <p>Keskaja filosoofia käsitlemise võiks siduda järgneva esseekirjutamise teemaga nii, et käsitleda näitena keskaja filosoofiast mõnda lühikest ja äärmiselt argumenteerivat teksti Aquino Thomaselt, nt tema jumalatõestustest ja analüüsida selle argumentatsiooni klassis. Seejuures võiks tutvuda ka keskaegse traktaadikirjutamise tavadega.</p>	
Rõhuasetus	Süvendav tutvumine ajalooliste tekstide tõlgendamise probleemidega.	

	Filosoofilise kirjutamise ja kirjaliku argumentatsiooni algmed.
Hindamine	Iseloomustab keskaja filosoofiat läbi tuntud mõtteliinide ja autorite. Arutleb keskaja filosoofia iseloomu üle.
Lõimimine	Usundiõpetus, ajalugu, kirjandus
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr „Ideedeajaloo põhijooni“, Atlex 2007 (lk 54-66) ♣ Elmar Salumaa „Filosoofia ajalugu II“, EELK Konsistoriumi kirjastusosakond (lk 9-10, 51jj, lk 78jj, lk 100-101, lk 103jj, lk 140-145) ♣ Indrek Meos „Uusaja filosoofia : peatükke filosoofia ajaloost“, Koolibri 2000 (lk 7jj) ♣ Aurelius Augustinus „Pihtimused“, Logos 1993 ja 2007 ♣ Aquino Thomas „Summa paganate vastu“, Akadeemia, 7/1994. ♣ Eri filosoofia ajaloo õpikud
Täpsustused	Taas on peamine tutvustada keskaja filosoofia iseloomu ja mitte ammendavalt konkreetsete filosoofide väiteid. Keskaja filosoofia puhul sobib järgnevate filosoofilise mõtlemise teemadega eriti hästi Aristoteelse loogika arendamine keskajal ning kooliloo loogika/retoorika tekkimine. Seega on otstarbekas keskaja filosoofiat vaadelda just selle spekulatiivsete kirjutiste aspektist ning rõhuda näitlikustavalt nende metafüüsilis-loogilise arsenalile. Augustinuse ja Aquino Thomase asemel võib alternatiivselt keskenduda aga ka nt universaalide küsimusele, siis oleks autorid pigem Boethius ja Thomas Aquinost. Keskaeg on antud näidisõppeprotsessi raames eelkõige spekulatiiv-teoreetilise mõtlemise näitlikustamise rollis, et juhatada üha süvenenumalt sisse edasist tutvumist mõtlemise tehnikatega ja valmistada õpilasi ette essee kirjutamise õppimiseks.

Filosoofia keel ja loogiline argumentatsioon		3 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda filosoofia keeles kasutatava loogilise arsenaliga ning mõista selle erinevust tavakeele sageli mitmemõttelistest väljendusvahenditest. Suurem osa materjalist tuleks läbida harjutuste teel, mis võiksid olla seotud filosoofia ajalooga (näitematerjalina võiks kasutada Platoni dialooge või Aquino Thomase jumalatõestusi vms juba tuntud filosoofilist materjali, loogika järelalusreeglitega tutvumisel võib aluseks võtta ka keskaegse Aristotelesest lähtuva kooliloo loogika raamistikku), kuid võib olla ka pärit mõnest tänapäevasest loogikaõpikust (nt Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“). Loogika teemadest tuleks puudutada kindlasti järelalusreegleid, jaatamist ja eitamist.</p> <p>Harjutustest nt tavakeele väidete/järelalusreeglite tõlkimine loogiliselt korrektsesse</p>	

	<p>vormi ja mitmesugused harjutused eri loogika võtetest, sh argumentide koostamine.</p> <p>Arutlusteema: kas puhas loogikat rakendades saab lahendada ära kõik filosoofia probleemid?</p>
Rõhuasetus	<p>Terminoloogiline tutvumine seni kasutatud loogika mõistetega ja nende rakendamisega: lause, väide, otsustus, argument, järeldumine, süllogism, entümeem ehk varjatud eeldused/järeldused <i>modus ponens</i>, <i>modus tollens</i>, klassikalised järeldusvead, jaatus, eitus, mõni, kõik, vastuväiteline tõestamine (<i>reductio ad absurdum</i>).</p>
Hindamine	<p>Tunneb argumenteerimise jaoks olulist terminoloogiat ning märkab selle rakendamise kohti arutluses ning rakendab seda õpetaja juhendamisel. Arutleb loogilise argumenteerimise küsimuse üle.</p>
Lõimimine	<p>Emakeel, matemaatika, loogika, kirjandus/retoorika, väitlus</p>
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Esa Saarinen "Filosoofia!", Hermes 2007 (lk 33-37, 84jj) ♣ Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003 (lk 28-114) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 152-159, lk 127jj) ♣ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 192jj) ♣ „Karl Popperi väitluse käsiraamat“, Avatud Eesti Fond, 1997 (lk 12jj, lk 39-45, lk 55jj) ♣ Dan Cryan, Bill Mayblin ja Sharron Shatil „Juhatus loogikasse“, Koge 2003
Täpsustused	<p>Pole oluline õppida siin ära kõiki tehnilisi termineid, vaid pigem valik realselt kasutatavaid termineid. Ka piisab sellest, kui osad õpilased õpivad põhjalikumalt ära ühed terminid ja teised teised, sest nad peavad neid pärast arutlustes üksteise argumente analüüsides niikuinii kasutama hakkama. Just sellele arutlustes kasutamisele orienteeritud peakski loogika varamusse kuuluvate tõdede õppimine olema.</p> <p>Tingimata pole vaja õppida ära terminite ladinakeelseid või võõrapäraseid nimesid, vaid peamine on mõista nende taga seisvaid printsiipe ja saada aru, et need printsiibid on realselt rakendatavad.</p>

Essee kirjutamise õppimine		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvumine essee kirjutamise printsiipidega. Näidisessee kirjutamine klassis ja selle analüüs. Essee kirjutamisele eelneva protsessiga tutvumine, filosoofilise teksti lugemise meetoditega tutvumine, essee kirjutamise juhendi tutvustamine ja läbiarutamine. Näidiseks üks hea ja üks halb essee.</p> <p>Harjutused: argumentatsiooni analüüs, valjusti lugemine, argumentatsiooni kava koostamine ja skematiseerimine.</p> <p>Rühmatöö: koostada argument, kasutades mingit kindlat argumenteerimise või stiilivõtet ja seda klassile tutvustada.</p> <p>Arutelu: mis on kirjutamise eesmärk ja milline on ideaalne essee, st millist esseed tahaks ma ise lugeda?</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda filosoofilise arutelu kirjaliku vormi praktilise küljega.</p> <p>Arutelu head tavad, sj oma arvamuse/eelduste ja argumentatsioonist tulenevate järelduste eristamine, vastaspoole argumentide korrektne esitamine, näidete ja analoogiate korrektne kasutamine, üldistamise ja vastandamise adekvaatne kasutamine, lugejaga suhestumine ja tema eeldustega arvestamine jms.</p>	
Hindamine	Mõistab essee kirjutamisel olulist. Koostab lühikese argumenteeriva essee.	
Lõimimine	Emakeel, kirjandus	
Materjalid	<p>„Filosoofia õpetamisest“, Argo 2006</p> <p>Leo Luks „Filosoofilise lühiessee kirjutamine“ --- http://filosoofiakirjutamine.weebly.com/</p>	
Täpsustused	<p>Kuigi arutleva teksti või essee kirjutamine on olnud teemaks ka juba emakeele tunnis ja ehk teisteski tundides, siiski on vaja filosoofilise essee kirjutamiseks printsiibid üle korrata, kuid filosoofilise essee kirjutamise puhul on suurem rõhk just mõtete korrektse väljendamise tehnikatel ja arutelu heade tavade mõistmisel, natuke vähem oluline on juba varem puudutatud kompositsioonireeglid seoses sissejuhatuse, teemaarenduse ja kokkuvõttega, õigekirja küsimustega jms. Seega on filosoofias essee kirjutamise peamiseks küsimuseks, et mismoodi oma mõtted esseeks vormistada, st millest üldse kirjutada, kuidas sellest üldse mõelda ja kuidas sellele õige väljendus leida. Peamine on selle juures rõhutada, et essee peab olema seotud argumentide ahelaks, see pole mitte arvamuse avaldamine, vaid arutlus, mis peab arvestama ja rakendama filosoofilise mõtlemise tehnikaid ning järgima mõtlemise häid tavasid.</p> <p>Õpilased peaksid saama selgeks selle, mis on argumentatsioon ja kuidas seda kasutada. Seejuures koosneb ka tõlgendav essee argumentatsioonist, kuigi selle iseloom võib olla lihtsalt väitvast esseest mõnevõrra erinev.</p>	

Argumenteerimise iseloomu mõistmiseks on hädavajalik viia klassis koos läbi kasvõi väga lühike näide sellest, et milles seisneb kirjalik argumenteerimine ja kuidas seda peaks essees rakendama (nt võiks kindlasti kirjutada näidisessee, kus kasutatakse ainult paarisammulist argumenti).

2.2.2 Filosoofilised küsimused

Mötteliin: uusaja filosoofia iseloom --- eksperimentaalne looduseuurimine		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda uusaja filosoofiaga eksperimentaalse loodusteaduse tekkimise aspektist (nt mötteliinil Galileo Galilei, Francis Bacon, René Descartes ja Isaac Newton), sh uusaja filosoofiale iseloomulike tunnetusteoreetiliste positsioonidega. Õppida uusaja filosoofiat paigutama ajaloolisse konteksti koos humanismaja- ja renessansimõtlemisega ning seostama oluliste momentidega teadusajaloos.</p> <p>Arutlusteema: kas kooli õppeainetes rakendatakse või peaks rakendama eksperimentaalset meetodit?</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda eksplitsiitselt mõistetega empirism, hüpotees, eksperiment, teooria ning nende kasutamisega uusaja teadusmõtlemises.</p> <p>Teaduslik meetod vastandatuna spekulatsioonile.</p>	
Hindamine	Tunneb uusaja filosoofia iseloomu, eristab seda keskaja filosoofiast ning tunneb eksperimentaalse looduseuurimise algeid ja mõningaid filosoofilisi põhjendusi uusajal.	
Lõimimine	Ajalugu, matemaatika, füüsika	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Indrek Meos „Uusaja filosoofia : peatükke filosoofia ajaloost“, Koolibri 2000 (lk 18-32) ♣ Esa Saarinen “Filosoofia!”, Hermes 2007 (lk 98jj) ♣ Rein Vihalemm „Teadusfilosoofilisest vaatepunktist“, Eesti Keele Sihtasutus, 2008 (lk 86jj) ♣ Elmar Salumaa „Filosoofia ajalugu IV“, „Filosoofia ajalugu IV“ (lk 11jj), EELK Konsistooriumi kirjastusosakond ♣ Eri filosoofia ajaloo õpikud 	
Täpsustused	Looduseuurimist tuleks käsitleda uusaegse epistemoloogia võtmes. Oluline on tuua välja empiirilis-eksperimentaalse lähenemise erinevus keskaegsest spekulatsioonist. Selle teema raames on tegelikult palju arutada, sest õpilased on Newtoni füüsikaga põhjalikult tuttavad. Seda saab vastandavalt võrrelda nt Aristoteelse füüsika-alaste väidetega ning mõelda erinevuste üle ja selle üle, et mis võimalusi loob eksperimentaalne hoiak.	

Lisaks on võimalik selle teema raames või edaspidist silmas pidades tutvustada empirismi kui filosoofilise positsiooni metafüüsilisi aluseid ja sellega seotud dilemmasid. Uusaja filosoofia kolm mõtteliini esimese kursuse teises pooles (lisaks loodusteadusele veel indiviidi, ühiskonna teemal) peaks moodustama filosoofilise tausta arutlusteemade käsitlemiseks. Seega võiks juba uusaegse tunnetusteooria avamisel vaadata ettepoole selle suunas, et kuidas seda siduda uusaegse mina/inimloomuse käsitlemistega. Hea oleks, kui uusaja filosoofia mõtteliinid omavahel tugevalt lõimuksid.

Teadmisviiside käsitlemine filosoofias		3 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda teadmisviiside käsitlemisega filosoofias ning tunnetusteooria põhimõistetega. Seostada teadmisviise arutluses erinevate teadmis- ja eluvaldkondadega.</p> <p>Harjutused: nt sõnastuse järgi määrata, kas mingi väite esitaja teab seda või mitte ning põhjendada; väljendada korrektselt mingit elementaarset tavateadmist.</p> <p>Aruteluteema: nt teadusharude ja õppeainete seos teadmisviisidega, nende objektiivsus/subjektiivsus, praktilisus jne; teadmiste ja teaduse roll ühiskonnas ja meedias (nt teaduslikult kontrollitud olemine kui müügiargument, teaduslik ekspertiis kui juriidilist jõudu omav toiming jne).</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda valikuliselt oluliste mõistete ja teemapüstistustega ning harjutada mõisteid kontekstis kasutama: tunnetusteooria, teadmine ja arvamus/uskumus ning põhjendus/seletus. Teadmise omadused (püsivus, tõesus, põhjendatavus, vastuolu puudumine, induktsioon jne), teadmiste ja otsustuste liigid (aprioorne, aposterioorne, sünteetiline, analüütiline jt), teadmine kui inimese võime (paralleelselt: arvamine, oskamine, tundmine, kogemine, mõtlemine, tajumine), teadmine ja keel (teadmiste sõnastamine).</p> <p>Teadusvaldkonnad ja teadusharud; humanitaar-, sotsiaal- ja reaalteadus, faktid ning objektiivsus ja subjektiivsus.</p> <p>Oluline on filosoofilise arutlustasandi hoidmine.</p>	
Hindamine	Tunneb olulisi teadmisviisidesse puutuvaid mõisteid ning teemapüstitusi ning arutleb nende üle iseseisvalt. Suudab püsida filosoofilisel arutlustasandil.	
Lõimimine	Eri õppeainete teadmisviisid (füüsika, bioloogia, kunstõpetus, kehaline kasvatus, ühiskonnaõpetus jne)	
Materjalid	<p>♣ Alan F. Chalmers „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“, Ilmamaa 1998 (lk 23jj, lk 67jj)</p> <p>♣ Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003 (lk 114-120)</p>	

	<ul style="list-style-type: none"> ⤴ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 169jj) ⤴ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 58-75) ⤴ Linda Smith, William Raeper „Pilk ideede maailma : religiooni ja filosoofia minevik ja tänapäev : teejuht algajale“, Koolibri 2003 (lk 138jj)
Täpsustused	<p>Teadmisviiside käsitlemisel on aluseks see, et õpilane ise on teadev ja tunnetav isik. Õpilane tahab ise midagi teada ja tal on mingi suhe teadmisesse. Teadmisviise tulekski tutvustada ja nende üle arutleda just õpilase perspektiivist, s.t arvestades tema kunatist suhet teadmisesse (isegi kui see suhe on kriitiline). Võib alustada nt küsimustega õpilaste teadmis/tunnetusviiside ja -harjumuste kohta ning sellest edasi minnes laiendada arutlust ka teadmisviiside üle, millega õpilased ise veel otseselt kokku puutunud ei ole. Õpilase tunnetavast/teadvast rollist lähtumine annab pinna edasiseks aruteluks teadmisviiside üle. Kuiv teoreetiline lähenemine teadmis/teadusteooriale elavat arutelu ilmselt ei võimalda.</p> <p>Hea on käsitleda reaalseid küsimusi teadmistest juhtumianalüüsi vormis, sest see pakub piisavalt kompaktsid üksusi, millele on õpilastel võimalik keskenduda.</p> <p>Tegemist on õppeprotsessi raames esimese teadmisviiside käsitlemisega. Põhjalikum käsitlus kuulub teise kursusse, kus selle jaoks on koos vastavate mõtteliinidega nähtud ette 12 tundi. Esimene käsitlusblokk peaks selle jaoks andma kõige elementaarsemad põhioskused ja peamised mõisted. Õpilane peaks harjutama end teadmistest/teadmisviisidest kõnelemisega ja nende olemasolu märkamisega.</p>

Mõtteliin: uusaja filosoofia iseloom --- indiivid ja tema teadvus		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda uusaja filosoofia inimesekäsitlusega (nt sobib mõtteliin René Descartes, David Hume, Sigmund Freud — mõtlevast ja endast täielikult teadlikust minast kuni teadvustamata tungideni).</p> <p>Aruteluteema: millal ja mil määral me oleme endast teadlikud ja kas teadlikkusel on piirid?</p>	
Rõhuasetus	Tutvuda eksplitsiitselt mõistetega mina, mõistus, ratsionalism, teadvus, teadvustamatus, tajus, subjekt, objekt, ettekujutus ning nende kasutamisega uusaegses subjektifilosoofias.	
Hindamine	Tunneb uusaja filosoofia iseloomu seoses inimese mina käsitlemisega ning arutleb selle dilemmade üle.	
Lõimimine	Inimeseõpetus, kirjandus, matemaatika	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ⤴ Indrek Meos „Uusaja filosoofia : peatükke filosoofia ajaloost“, Koolibri 	

	<p>2000 (lk 32-59)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▲ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 25jj) ▲ Eri filosoofia ajaloo õpikud ▲ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 123jj) ▲ René Descartes „Arutlus meetodist“ Tallinn, 1995, „Meditatsioonid esimesest filosoofiast“ Akadeemia 7/1996.
Täpsustused	<p>Siin minnakse uusaja teadmise küsimuselt selle juurde edasi, et kes on see teadja ja mis teda veel iseloomustab. Sellega püütakse anda teatud mõttes kindel ja samas lihtsustatud alus inimestega seotud väärtusküsimuste arutamiseks. Kuigi siin on nimetatud võimalike käsitletavate autoritena Descartes'i, Hume'i ja Freud'i, siiski võib siin ka piirduda osadega neist. Ka võib tekitada küsitavusi Freudi esitlemine uusaegsesse mõtlemisse kuuluvana, kuid seda õigustab mõnede autorite poolt uusaja lõpu paigutamise ja Esimese Maailmasõja alguse ja Freudi didaktilise sobivusega (tema abil saab näidata uusaja filosoofia individikäsitluse viimist äärmuseni; Freudi filosoofilist käsitlemist ja filosoofia ajalukku paigutamist ootavad sageli ka kirjandusõpetajad).</p>

Väärtuste käsitlemine moraalifilosoofias		3 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda väärtuste ja väärtusküsimuste käsitlemisega filosoofias ning seostada seda oma kogemusega.</p> <p>Harjutused: Õpilasel palutakse nimetada enda jaoks olulisi väärtusi ja kirjeldada filosoofia mõisteid kasutades, kas ja kuidas need tema toimimist kujundavad ja valikuid mõjutavad. Palutakse nimetada mõnd juhtu, kus väärtused võivad sattuda konfliktiks. Küsitakse, kuidas siis toimida? Määrata erisuguste väärtuste tüüpe ja iseloomu ning oma arusaamasid põhjendada.</p> <p>Arutlusteemad: 1) Kas kõik väärtused on head? Kas see on iga inimese enda asi, millised on tema väärtused? Millised on ühiskonna ühiseväärtused? Kas pluralistlikus ühiskonnas saab väärtuste osas kokkuleppele jõuda? Kuidas on väärtused seotud moraali ja hea eluga?</p> <p>2) Millised võiksid olla need väärtused, mida kõik inimesed jagavad? Kas väärtused on universaalsed või sõltuvad nad kultuurist?</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda valikuliselt oluliste mõistete ja teemapüstitustega ning harjutada mõisteid kontekstis kasutama: väärtus, norm, reegel, printsip, väärtus ja tegu (väärtuse rakendumine teos), moraal, eetika, kõlblus, deskriptiivsus/normatiivsus, väärtushoiak, hüve, hea elu, vahendväärtus ja iseväärtus jm väärtuste tüübid/hierarhiad, moraalirelativism, väärtuspluralism, väärtuskonflikt ja selle olemus.</p>	

	Oluline on filosoofilise arutlustasandi hoidmine.
Hindamine	Tunneb olulisi väärtusõpetusse puutuvaid mõisteid ning teemapüstitusi ning arutleb nende üle iseseisvalt. Suudab püsida filosoofilisel arutlustasandil.
Lõimimine	Ajalugu, kirjandus, inimeseõpetus, usundiõpetus, kunstiõpetus, riigikaitse
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väära avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005 (lk 110jj, lk 35-37, 43-45, 56jj, lk 21jj) • Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk (koostajad), „Väärtused, iseloom ja kool. Väärtuskasvatuse lugemik“, Eesti Keele Sihtasutus 2009. • Eetikaveeb: www.eetika.ee
Täpsustused	Tegemist on väärtuste arutlusteema esimese käsitlemisega. Selle raames peaks saama eelkõige aru väärtustest kõnelemise viisist, ei ole vaja tingimata tutvuda üksikasjalikult teooriatega väärtustest ja nende olemusest. Peamine, et õpilased saavutaksid elementaarse kogemuse väärtustest rääkimisel ning saaksid selleks omandatud mõisteid/vahendeid arutluses kasutada püüda. Põhjalikum tutvumine väärtusteooriate ja väärtusküsimustega kuulub selle õppeprotsessi raames alles teise filosoofia kursusse, kus on sellele koos asjasse puutuvate mõtteliinidega pühendatud kokku 12 tundi.

Mõtteliin: Uusaja filosoofia --- ühiskond ja valgustusfilosoofia		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda ratsionalistliku ühiskonnafilosoofiaga läbi valgustuse nähtuse (Voltaire ja Immanuel Kant).</p> <p>Alliktekst: lõigud Immanuel Kanti tekstist „Mis on valgustus?“</p> <p>Arutlusteema: kas mõistuse progress igas eluvaldkonnas on vajalik?</p>	
Rõhuasetus	Tutvuda eksplitsiitselt mõistetega valgustus, modern, mõistus ja iseseisev mõtlemine, looduslik seisund, ühiskondlik seisund, üksikisiku vabadus, õigused, kohustused, areng ning nende kasutamisega uusaegses ühiskonnafilosoofias.	
Hindamine	Tunneb uusaja filosoofia ühiskonnakäsitluste dimensiooni ja arutleb selle üle valgustusideele keskendudes.	
Lõimimine	Ajalugu, ühiskonnaõpetus, usundiõpetus	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005 (lk 20jj) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 195-199) ♣ Linda Smith, William Raeper „Pilk ideede maailma : religiooni ja filosoofia minevik ja tänapäev : teejuht algajale“, Koolibri 2003 (lk 153jj) 	

	<p>▲ Immanuel Kant „Kostmine küsimusele: Mis on Valgustus“, Akadeemia, 1990, nr 4</p>
Täpsustused	<p>Mõtteliin peaks looma tausta ühiskonna ja keskkonna küsimuste filosoofiliseks avamiseks edaspidi. Uusaja ühiskonnafilosoofias on tõenäoliselt peamiseks teesiks üksikisiku vabadus, millest lähtub ka ühiskonna ülesehitamine. Samas pole see päris iseenesestmõistetav, sest ühiskonda käsitletakse siiski iseseisva üksusena. Seda probleemi väljendab selgelt arengu küsimus uusaja ühiskonnafilosoofias, mis saab XX sajandi algupoole keskseks küsimuseks. Kuigi mõistusest lähtuva arengu teemasid võiks käsitleda ka läbi Hegeli, Marxi, Spengleri jt filosoofide, siiski on sissejuhatavalt mõistlik piirduda vähemaga. Lisavõimalusena võiks aga siiski kaaluda vähemasti Marxi kaasamist mõtteliini või tema mõtlemise käsitlemist koos temale tehtud kriitikaga juba teises kursuses.</p>

Ühiskonna, keskkonna ja elukeskkonna käsitlemine filosoofias		3 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda ühiskonna, keskkonna ja elukeskkonna küsimuste käsitlemisega filosoofias ning seostada neid käsitelusi oma seisukohtade ning kogemustega nendes küsimustes.</p> <p>Harjutus: tuvastada kirjeldava teksti alusel, missuguse ühiskonnatüübiga on tegemist.</p> <p>Arutlusteemad: kuidas vältida erapoolikust võimu/hüvede jaotamisel; missuguste hüvede tagamist me ühiskonnalt eeldame; missugust elukeskkonda me väärtustame jt. Missuguses ühiskonnas/elukeskkonnas ma tahaksin elada? Mida peaksime teisiti tegema, et sellist elukeskkonda saavutada?</p>	
Rõhuasetus	<p>Tutvuda valikuliselt oluliste mõistete ja teemapüstitustega ning harjutada mõisteid kontekstis kasutama: ühiskond, keskkond, elukeskkond, ühiskonnafilosoofia seos väärtustega, hüvede ja võimu jaotamise printsiibid, õiglus ja selle olemus, ühiskonnakorralduse tüübid, indiviidi ja kogukonna huvid, hästi korraldatud ühiskonda iseloomustavad omadused (stabiilsus, areng, individuaalne vabadus, inimväärased elamistingimused) jt.</p> <p>Oluline on filosoofilise arutlustasandi hoidmine.</p>	
Hindamine	<p>Tunneb olulisi ühiskonna- ja keskkonnafilosoofiasse puutuvaid mõisteid ning teemapüstitusi ning arutleb nende üle iseseisvalt. Suudab püsida filosoofilisel arutlustasandil</p>	
Lõimimine	<p>Ühiskonnaõpetus, usundiõpetus, matemaatika</p>	
Materjalid	<p>▲ Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005 (lk 50jj, lk 81jj)</p>	

	<p>▲ Jüri Lipping (koostaja) „Kaasaegne poliitiline filosoofia : valik esseid“, EYS Veljesto kirjastus 2002</p> <p>▲ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 535jj)</p> <p>▲ Erik Kuehnelt-Leddihn „Demokraatia analüüs“, EYS Veljesto Kirjastus 2004</p>
Täpsustused	<p>Ühiskonda ja keskkonda (mis on käesolevas tekstis kokku võetud terminiga elukeskkond) puudutavate väärtusteamade sissejuhatav käsitlemine. Nende juurde tullakse teises kursuses tagasi 6 tunni ulatuses, seega on nende osakaal väiksem kui teadmisiiside või eetikasse puutuvate väärtuste teema puhul, kuid nende käsitlemisele peaks olema väärtuste käsitlemise baasilt ka hea üle minna, sest käsituslaad jääb sarnaseks.</p> <p>Ka elukeskkonna käsitlemise puhul on vaja lähtuda õpilaste endi suhtest nende elukeskkonda (ühiskonda, keskkonda). Tuleks olla suunatud õpilaste endi ümber realselt eksisteerivate elukeskkonna küsimuste filosoofilisele arutlemisele. Eesmärgiks on esmase ühiskonnafilosoofilise arutluskogemuse saavutamine ning mõistete omandamine kasutuses.</p>

3 Teine kursus: Tänapäeva filosoofilisi probleeme

Teine filosoofia kursus (35 tundi) süvendab filosoofilise mõtlemise oskusi keskendudes teadmisiiside, väärtusküsimuste ja ühiskonna ning keskkonna küsimuste käsitlemisele filosoofilises arutlus ja andes seejuures eesmärgistatud ülevaate filosoofia ideedeajalooliset plaanist.

Kursuse raames ära toodud blokid katavad 30 tundi, st viis tundi on jäetud puhvriks. Puhvrit peaks kasutama hindamiseks/kordamiseks või lisategevusteks.

3.1 Õpitulemused

Kursuse läbimise järel õpilane

- Mõtestab filosoofia erinevaid rolle tänapäeva maailmas, lähtudes omandatud teadmistest filosoofia harudest, koolkondadest ja neile vastavatest rakendusvaldkondadest;
- Iseloomustab filosoofia ajaloo klassikasse kuuluvaid olulisemaid käsitlusi ning mõiste- ja ideedeajaloolisi pöördepunkte;
- Iseloomustab filosoofia ajaloo perioode mõningate neile omaste käsitluste, mõistete ja autorite kaudu;
- Rakendab mõningaid kriitilise mõtlemise ja filosoofilise tõlgendamise tehnikaid filosoofilises arutluses;
- Rakendab peamisi filosoofilise arutluse häid tavasid seminaris osalemisel, jõukohase allikteksti mõtestamisel ning essee koostamisel;

- Arutleb teadmisviise ja teaduslikkust puudutavate filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest tunnetus- ja teadusteooria oskussõnavarast ja omaenda kogemusest;
- Arutleb väärtusi ja nende toimimist puudutavate filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest väärtusõpetuse oskussõnavarast ja omaenda kogemusest;
- Arutleb ühiskonda ja keskkonda puudutavate filosoofiliste küsimuste üle, lähtudes elementaarsest ühiskonna- ja keskkonnafilosoofia oskussõnavarast ja omaenda kogemusest;
- *Teadvustab enda aktiivselt mõtlevat rolli elu- ja teadusvaldkondade, väärtusküsimuste ning ühiskonna ja keskkonna küsimuste mõtestamisel ning arutleb selle mõtestamise filosoofilise iseloomu üle.*

3.2 Õppeprotsess

3.2.1 Teadmisviisid ja teadmisteooria

Mõtteliin: Tänapäeva filosoofia --- teadusliku maailmavaate filosoofilised juured		2 tundi
Õppetegevus	<p>Omandada taust 20. sajandi teadusliku maailmavaate mõtestamiseks (nt läbi mõtteliini Auguste Comte, Gottlob Frege, Ludwig Wittgenstein — teaduslikust positivismist loogilise positivismi).</p> <p>Alliktekst: nt Auguste Comte'ilt või Rudolf Carnapilt.</p> <p>Aruteluteema: teaduslikustamine riigiasjades, ühiskonnas, meditsiinis, üksikisiku elukorralduses, armastuses jne — kus on piir?</p>	
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: tähendus, osutus, metafüüsikakriitika, teaduskeel, protokollkeel, loogiline positivism.</p> <p>Mõne formaliseeritud loogilise keele tutvustamine ja selle näited (nt predikaatarvutus).</p> <p>Miniseminari pidamine lühikese allikteksti alusel.</p>	
Hindamine	Tunneb tänapäeva teadusliku mõtlemise taustaks olevaid filosoofilisi kaalutlusi, loeb neisse puutuvat allikteksti ning käsitleb seda seminari vormis.	
Lõimimine	Füüsika, ajalugu, matemaatika, usundiõpetus	
Materjalid	<p>♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 90, lk 29jj, lk 194-195)</p> <p>♣ Indrek Meos „Kaasaja filosoofia“, Koolibri 2000 (lk 30jj, lk 85jj, lk 217-224)</p> <p>♣ Eri filosoofia ajaloo õpikud</p> <p>♣ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli</p>	

	<p>Kirjastus 2009 (lk 469jj)</p> <p>▲ Jaan Kangilaski, Margo Laasberg (koostajad ja toimetajad) „Tähendus, tõde, meetod“, TÜ Kirjastus 1999</p>
Täpsustused	<p>Teise kursuse mõtteliinid on kõik tinglikult tänapäeva filosoofiast. See ei tähenda, et poleks vaja käsitleda lühidalt ka nende tausta varasemas filosoofias, sageli on see mõistlik. Teadmismõistmise ajalooliste juurte mõtteliin püüab õpilastele anda tausta selleks, et mõista mil viisil 20. sajandi filosoofia ja eriti see osa filosoofiast, mida ka teadustes ning teaduse küsimuste analüüsimisel rakendatakse, kuidas see erineb varasemast filosoofiast. 19. sajandi teadusliku positivismi ja loogilise positivismi käsitlemine ühtse jaotisena all on muidugi tinglik, kuid selle eesmärgiks on iseloomustada järkjärgulisi taotlusi, mis on tehtud filosoofia ümberkujundamiseks teadusele sobivasse vormi. Positivistlikud „utoopiad“ on didaktiliselt väga head vahendid teaduslikustamise mõtteviisi iseloomustamiseks ning selle üle diskuteerimiseks. Vajalik on neid suundasid ja autoreid esitada selliste reservatsioonidega, et õpilastel ei tekiks ekslikult muljet, et nende kõigi puhul on tegemist samasuguste autoritega, kes tegelevad sama asjaga. Tuleks käsitleda nii teaduslikku positivismi kui loogilist positivismi kui teaduslikustamise suundumuse markantseid näiteid. Selle kaudu peaks saama õpilased ka esmase sissevaate analüütilise filosoofia uurimisviisi.</p> <p>Alternatiivina võib käsitleda siin all rõhutatumalt mõnda üksikut loogilise positivismi esindajat või analüütilise filosoofia tuntud alusepanijat, nt Wittgenstein, Russel jt.</p> <p>Hea oleks see mõtteliini blokk sõlmida kokku järgnevate sisuliste arutelutundidega teadmisküsimuste üle.</p> <p>Äärmiselt oluline on jätkata teise filosoofia kursuse raames esimeses kursuses läbi käidud arlustehnikate omandamist, kinnistamist ja harjutamist. Selle jaoks tuleb eraldi igasse teemaplokki planeerida täiendavaid tegevusi, mis võtavad arvesse õpilaste reaalselt taset ning lasevad neil arlustehnikate vallas edasi areneda.</p>

Teadmine ja tõde		4 tundi
Õppetegevus	<p>Omandada olulised tunnetusteooria mõisted ning kasutada neid kontekstis arutlemisel teadmisi viiside ja nende seoste üle elu- ja teadusvaldkondadega.</p> <p>Harjutused: määrata tekstilõikudes esitatud tõesust lähtuvalt kindlast tõeteooriast (nt tekstid eri elu- või teadusvaldkondadest); tõlgendada humanitaarteaduse meetoditega luuletust ja põhjendada tõlgenduse kehtivust tõeteooriatest lähtuvalt.</p> <p>Aruteluteemad: kas teaduse abil saame me teada milline maailm on või</p>	

	<p>saame me ainult oma huvidest või kultuuritaustast sõltuva pildi asjast; mis on teaduslik lähenemine, kui tõe kriteeriumid erialati on niivõrd erinevad jt.</p>
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: teaduslik seletus, induksiooniprobleem, verifikatsioon ja falsifikatsioon, tõe (eri teadusvaldkondade jaoks — füüsikas, ajaloos, sotsioloogias, kirjanduses/kunstis/luules, rakendusteaduste jaoks) ja klassikalised tõe teooriad, tõlgendamine, mõistmine, hermeneutiline ring, kehtivus, subjektiivsus, intersubjektiivsus, objektiivsus.</p> <p>Filosoofilise arutelu pidamine kindlas mõistelises ja teoreetilises raamistikus.</p>
Hindamine	<p>Tunneb teadmis- ja tunnetusteooria olulisi mõisteid, teemapüüsi, tõe teooriaid, eristab teadusharude uurimis- ning tunnetusviise ning arutleb nende üle seostades neid oma kogemusega.</p>
Lõimimine	<p>Eri õppeainete teadmisviisid</p>
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Indrek Meos „Filosoofia põhiprobleemid : õpik gümnaasiumile“, Koolibri, 1998 (lk 9jj, lk 55jj) ♣ Jüri Eintalu „Filosoofia põhiküsimusi“, Sisekaitseakadeemia 2005 (lk 66-75) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 160-173) ♣ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 58-75) ♣ Alan F. Chalmers „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“, Ilmamaa 1998 (lk 23jj, lk 37jj) ♣ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 377jj, lk 213jj) ♣ Wilhelm Windelband „Ajalugu ja loodusteadus“, Akadeemia, 1993, nr 3. ♣ Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003 (lk 28-114) ♣ Edmund L. Gettier „Kas õigustatud tõene uskumus on teadmine?“, Akadeemia, 1998 nr 4.
Täpsustused	<p>Selle bloki raames on juba eesmärgiks teoreetilise materjali omandamine ning selle alusel filosoofilises arutluses osalemine. Filosoofia teise kursuse lõpuks võiks arutlused hakata natuke välja nägema nagu seminarid, kus õpilased saavad aru mingite teemade üheskoos avamisel vaja minevast distsipliinist, teema raames püsimisest, küsimuste järk-järgulise läbiarutamise vajadusest, konsensusele ja kompromissideni jõudmise vajadusest või ka just eri seisukohtadele jäämise selgest kinnitamisest. Seda ei saavutata muidugi kohe, kuid see võiks olla kaugemaks eesmärgiks ning selliste seminari pidamise oskuste ülesnäitamist tuleks mõtlemise heade tavade aspektist tugevalt tunnustada.</p> <p>Samas pole ka siin õpetaja ülesandeks igal juhul kõik mainitud mõisted</p>

omandada ja plaanitud teooriad ära tutvustada ning nende taustad läbi arutada. Tuleb siiski arvestada klassi võimetega ja valida kohane hulk sobiva süvenemisastmega materjali. Samas tuleks siiski järgida eesmärki, et arutlused oleksid ikkagi otseselt filosoofilist materjali ja mõisteid kasutavad/silmas pidavad.

Selle materjali raames tasub anda õpilastele erisuguseid ülesandeid, nii rühmatöödena või -harjutustena, individuaalselt sooritavate harjutustena, loovate ülesannetena kui kirjalike väljendusharjutustena ja seda nii tahvil kui paberil — ja miks mitte ka IKT vahenditega. Arutlusviiside mitmekesistamine aitab õpilastel arutluse jaoks oma isiklike pidepunkte leida.

Mötteliin: Tänapäeva filosoofia --- teadusteooriad		2 tundi
Õppetegevus	<p>Tutvuda oluliste käsitlustega teaduse olemusest ja arengust (nt mötteliinil Karl Raimund Popper, Thomas Samuel Kuhn, Paul Feyerabend).</p> <p>Alliktekst: nt Thomas Samuel Kuhnilt, Paul Feyerabendilt.</p> <p>Arutlusteema: milline on teadlase argipäev?</p>	
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: falsifikatsiooniprintsiip, paradigma, kriis teaduses, teadusrevolutsioon, normaalteadus, epistemoloogiline anarhism ja <i>anything goes</i>.</p> <p>Miniseminari pidamine lühikese allikteksti alusel.</p>	
Hindamine	<p>Tunneb põhiseisukohti tänapäevaste teaduslikku meetodit, teaduse arengut ja korraldust puudutavatest käsitlustest. Loeb vastavat allikteksti ning arutleb selle üle seminari vormis.</p>	
Lõimimine	<p>Eri õppeainete aluseks olevate teadusharude tulemused</p>	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Indrek Meos „Kaasaja filosoofia“, Koolibri 2000 (lk 99-129) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (160-173) ♣ Stephen Law „Silmaringi teatmik. Filosoofia“, Varrak 2008 (lk 178jj) ♣ Eri filosoofia teatmikud ♣ Thomas S. Kuhn „Teadusrevolutsioonide struktuur“, Ilmamaa 2003 ♣ Karl Popper “Teadmised ilma autoriteedita”, <i>Akadeemia</i> 2, 1990, nr 9 ♣ Sergio Sismondo „Sissejuhatus teaduse ja tehnika uuringutesse“, TTÜ kirjastus 2008 	
Täpsustused	<p>Kuigi see on filosoofia ajaloo mötteliin, siiski on ka siin oluline saavutada kontakt õpilase enda kogemusega teadusest. Soovitav on püüda anda sissevaade teadusteooriatesse lähtudes teaduse n-ö sotsioloogilisest plaanist, st sellest kuidas teadlased töötavad, mis probleemidega nad pörkuvad</p>	

(eetilised, finantsilised jne), mismoodi saadakse teadlaseks, mismoodi liitatakse uurimisgrupiga, mida uurimisgrupid teevad, kuidas omavahel suhtlevad jne. Mõte on selles, et selline lähenemine teadusele läbi teadlase kui isiku demüstifitseerib teaduse kui hoomamatu autoriteetse instantsi, mis justkui lihtsalt on olemas ja meid kuidagi mõjutab ning uusi tehnoloogilisi lahendusi pakub.

Kindlasti pole mõttekas gümnaasiumiastmes teadusteooriaid käsitleda puhtalt teooriatena, sest see jutt jääb enamikule arusaamatuks või liiga kõrgelennuliseks. Tuleb leida võti nende teemade toomiseks õpilasele tuntud maailma ning neid vastavaks tarbeks lihtsustada.

Mõtteliin peaks juhatama sisse järgnevat arutlusteemat, mis puudutab teaduse arengut ja selle suhtes parasiitseid nähtusi ning nende eristamise probleeme.

Teaduslik meetod ja teaduse areng		4 tundi
Õppetegevus	<p>Mõista teadusliku meetodit, selle tinglikkust ning märgata võimalikke väärkasutusi.</p> <p>Harjutused: pseudoteaduslike väidete äratundmine ja analüüsimine konkreetsete näidete/juhtumite põhjal (horoskoop, meedia ekslikud teaduskajastused vms) kriitilise mõtlemise vahendite abil.</p> <p>Arutlusteemad: milline võiks olla 21. sajandi oluline teadusrevolutsioon; teadustöö ja poliitika seos ning sellest tulenevad probleemid; teadusliku ja religioosse maailmapildi põrkumine nt kreationismi näitel; teaduse kirjeldavus ja normatiivsus. Kus on teaduse piirid, kuhu teadus sobib ja kuhu mitte? Kui absoluutselt rakendatav on teaduslik uurimisviis?</p>	
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: pseudoteadus, parateadus, kriitiline mõtlemine, teaduslik meetod, teaduslik avastus, intuitsiooni roll teaduses.</p> <p>Filosoofilise arutelu pidamine lähtuvalt rangest mõistelisest ja teoreetilisest raamistikust.</p>	
Hindamine	Mõistab teadusliku meetodi suhtelisust ning eristab selle korrektseid rakendusi ebakorrektest. Tunneb olulisi teadusteooria mõisteid ning arutleb tänapäeva teaduse küsimuste üle oma kogemusest lähtuvalt.	
Lõimimine	Eri õppeainete aluseks olevate teadusharude tulemused	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> Alan F. Chalmers „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduseks?“, Ilmamaa 1998 (lk 118jj, lk 48jj, lk 162jj) Rein Vihalemm „Teadusfilosoofilisest vaatepunktist“, Eesti Keele Sihtasutus, 2008 (lk 401jj) 	

	<ul style="list-style-type: none"> • Indrek Meos „Loogika. Argumentatsioon. Mõtlemiskultuur“, Koolibri 2003 (lk 28-114) ✦ Risto Selin, Marketta Ollikainen, Ilpo V. Salmi, Kulle Raig (toimetajad) „Teine maailm: kahtleja käsiraamat“, K&K 1997 ✦ Sergio Sismondo „Sissejuhatus teaduse ja tehnika uuringutesse“, TTÜ kirjastus 2008
Täpsustused	<p>See on piir, milleni teadmisviiside käsitlemine filosoofia kursuse raames võiks jõuda. On selge, et terve klass ei pruugi olla võimeline sellisel teoreetilisel tasemel mõtlema, et ta suudaks eristada teadusliku meetodi printsiipidest lähtuvalt teaduslikke väiteid pseudoteaduslikest, kuid selle käsitlemise raames on ka oma väga praktiline külg. Meedias esitatakse mitmesuguseid uudiseid teaduslike avastuste kohta, mis sageli on teadusest väga kaugel, nt on sageli mitmesuguste kaupade müügiargumendiks teaduslik tõestatus, terviseajakirjad räägivad teaduslikult tõestatud dieedist jne. Need teemad saab nende arutluste raames tõstatada ning püüda saavutada, et õpilased omandaksid nende teadusele apelleerivate väidete osas teatud kriitilisuse. Paljude jaoks võib see olla ka peamine saavutus, püüdlikumad õpilased on aga suutelised ära õppima mõned olemuslikud tunnused, mis teaduslikele väidetele omased on ning õppima nende olemasolu või puudumist eri väidete juures tuvastama.</p> <p>Seda teemat on oluline siduda tugevalt eelmise arutlusblokiga, mis puudutas tõe ja teadmist, sest eeldatavasti taotleb ka teaduslik meetod tõeste teadmiste leidmist.</p>

3.2.2 Eetika ja väärtusküsimused

Mõtteliin: Tänapäeva filosoofia --- peamised eetikateooriad		2 tundi
Õppetegevus	<p>Omandada peamiste eetikateooriate põhialused ning tutvuda nende ajaloolise päritoluga (nt mõtteliinil Jeremy Bentham/John Stuart Mill, Immanuel Kant/John Rawls, Aristoteles/Alasdair MacIntyre, st utilitarism, kohuseeetika ja vooruseeetika).</p> <p>Alliktekst: eetikateooriatest (Aristoteles, Mill või Kant).</p> <p>Harjutused: eetikateooriate rakendamine eetilistele dilemmadele või näitetekstidele.</p>	
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: utilitarism, deontoloogia, vooruseeetika, kohustus, nauding, tagajärg, voorus, iseloom, tegu, motiiv jt.</p> <p>Miniseminari pidamine lühikese allikteksti alusel.</p>	
Hindamine	<p>Tunneb olulisi eetikateooriaid, loeb neid käsitlevat allikteksti ja arutleb selle üle seminari vormis.</p>	

Lõimimine	Ajalugu, inimeseõpetus, ühiskonnaõpetus, matemaatika
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väära avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005 (lk 171jj, 215jj, 251jj) • Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk (koost.), „Väärtused, iseloom ja kool. Väärtuskasvatuse lugemik“, Eesti Keele Sihtasutus 2009. ♣ Aristoteles „Nikomachose eetika“, Ilmamaa 1996, 2007 ♣ John Stuart Mill „Vabadusest“, Hortus Litterarum 1996 ♣ Immanuel Kant „Prolegomena“, Tallinn 1992.
Täpsustused	<p>Tegemist on mõtteliiniga, mis peaks juhatama sisse edaspidistesse eetikaalastesse aruteludesse andes selleks traditsioonilise teoreetilise tausta. Eetikateooriate käsitlemisel peaks olema iseäranis palju võimalusi leidmaks kontakti õpilaste kogemusega, samas ei maksa õpilasi sundida oma isiklike eetilisi valikuid ja probleeme ebameeldivalt avalikustama, kogu arutus peaks siiski toimuma tinglikus vormis. Soovitav on arutada eetilisi dilemmasid peaausjalikult nt meediast pärit näidete varal või tuntud kirjandusteoste näitel või siis konstrueerida näiteid mõtteeksperimenti vormis.</p> <p>Samas ei maksa isiklikku seisukohta ja oma elust pärit näiteid maha laita või täielikult vältida, kuid võib leida õpilasi, keda isikliku elu asjade üle arutlemine haavab ja nende suhtes tuleb olla delikaatne. Loomulikult tuleb arutleda vormis, et mis ma teeks kui ... ning käsitleda mõtlemise ja tegutsemise vahelist lõtku ning selle raames panna õpilasi mõtlema sellele, et kui järjekindlad eetilised toimijad on või oleks nemad, kuid tuleks kindlasti vältida otsest sekkumist õpilaste isiklikesse eetilistesse probleemidesse filosoofia tunnis, eriti kui nad seda ise ei taha.</p> <p>Õpetajal on vastutus, et arutelud väärtuste üle ei läheks ülekäte ning liiga kaugele filosoofilisest arutlemisest printsiipide üle.</p>

Tänapäeva eetilised küsimused		4 tundi
Õppetegevus	<p>Süvendatakse oma teadmisi eetika põhimõistetest ning kasutatakse neid arutlemisel tänapäeva eetiliste küsimuste üle. Õpitakse eetika printsiipide rakendamist praktiliste probleemide käsitlemisel eri elu valdkondades (spordis, äris, ajakirjanduses, teaduses, keskkonnahoius, meditsiinis jne). Tutvutakse kutse-eetika aluste ja eetikakoodeksite olemusega.</p> <p>Arutlusteemad: Mille poolest erinevad moraalnormid õigusnormidest? Milline eetika ja religiooni vahekord? Miks on moraali vaja? Mis motiveerib meid moraalselt toimima, kui see nõuab meilt pingutust ja omahuvi mahasurumist?</p> <p>Väärtusküsimused teemadel: Loomade kasutamine toiduks ja teadustöök, loodusliku keskkonna säilitamine, rikaste kohustus aidata vaeseid, abort ja eutanaasia, organite siirdamine.</p>	

	Harjutused: Privaatsus kui väärtus --- arutle, missugune väärtus peaks jääma peale, kui pörkuvad ühe inimese vabadus infot levitada ja teise õigus privaatsusele (nt fotode tegemine ja ülespanemine veebi, blogijate eetika, tarkvarapiraatlus).
Rõhuasetus	Mõisted ja teemad: moraal ja eetika, moraali erinevus etiketist, õigusest, religioonist, normatiivsus ja deskriptiivsus, eetiline motivatsioon. Omandada olulised väärtusõpetuse mõisted ning kasutada neid kontekstis arutlemisel eetika küsimuste üle. Filosoofilise arutelu pidamine eetika küsimuste üle lähtuvalt kindlast mõistelisest ja teoreetilisest raamistikust.
Hindamine	Mõistab eetikaküsimuste tähendust, tunneb olulisi eetika mõisteid ning küsimusepüstitusi ning arutleb nende üle oma kogemusest lähtuvalt.
Lõimimine	Inimeseõpetus, ühiskonnaõpetus, usundiõpetus, ajalugu, informaatika
Materjalid	<p>♣ Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väära avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005 (lk 56jj, lk 21jj, lk 374jj)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Toivo Aavik, Külli Keerus, Kristi Lõuk, Ants Nõmper, Aive Pevkur, Leno Saarniit, Kadri Simm, Margit Sutrop, Margus Tõnissaar, Aire Vaher, Ivo Volt (koost.), „Eetikakoodeksite käsiraamat“, Tartu: EKSA, 2007, lk. 11-26. <p>♣ Indrek Meos „Filosoofia põhiprobleemid : õpik gümnaasiumile“, Koolibri, 1998 (lk 233jj)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Margit Sutrop, Kadri Simm „Eetika: interdistsiplinaarsed lähenemised“, Tallinn: EKSA, 2006. • Eetikaveeb: www.eetika.ee
Täpsustused	See teemablokk on mõeldud väärtusõpetuse mõisteid kasutades tänapäeva reaalse eetikaküsimuste või dilemmade üle arutlemiseks. Näitematerjal peaks olema valitud nii, et selle käsitlemise kaudu võiks harjuda kasutama peamisi eetika ning väärtusõpetuse mõisted. Õpilastele tuleks anda selle jaoks võimalikult mitmekesiseid ülesandeid. Ülejärgmine teemablokk püüab selle teemabloki konkreetsematest küsimustest juba kõrgemale tõusta ning käsitleda juba eetikateooriasse puutuvaid küsimusi eetiliste väidete, tegude jne päritolu seletamise jms kohta.

Mötteliin: Tänapäeva inimesefilosoofia seisukohti

2 tundi

Õppetegevus	Tutvuda elufilosoofia/inimesefilosoofia tuntumate autorite käsitlustega (nt mötteliinil Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Gilles Deleuze). Alliktekst: nt katkend Jean-Paul Sartre'i tekstist „Eksistentsialism on humanism“, katkend Friedrich Nietzsche „Tõest ja valest moraalivälises
-------------	---

	mõttes“ või katkend Henri Bergsoni raamatu „Loov evolutsioon“ algusest.
Rõhuasetus	Mõisted ja teemad: elu, subjekt, objekt, maailm, olemus, eksistents, tahe, vabadus, valik jt. Miniseminari pidamine lühikese allikteksti alusel.
Hindamine	Tunneb olulisi filosoofilisi käsitlusi inimesest ja tema suhtest maailmaga, loeb vastavat allikteksti ning arutleb selle üle seminari vormis.
Lõimimine	Füüsika/bioloogia, inimeseõpetus, usundiõpetus, ajalugu
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Esa Saarinen “Filosoofia!”, Hermes 2007 (lk 68jj, lk 74-81) ♣ Esa Saarinen „Symposium. Filosoofiaõpik“, Avita 2003 (lk 98jj) ♣ Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väärast avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005 (lk 138jj, 284jj) ♣ Indrek Meos „Kaasaja filosoofia“, Koolibri 2000 (lk 95jj, lk 46jj, lk 39jj, lk 7jj) ♣ Linda Smith, William Raeper „Pilk ideede maailma : religiooni ja filosoofia minevik ja tänapäev : teejuht algajale“, Koolibri 2003 (lk 59jj) ♣ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 309jj, lk 699jj, lk 31jj) ♣ Jean-Paul Sartre „Eksistentsialism on humanism“, Vikerkaar nr 10-11 2004 ♣ Friedrich Nietzsche „Tõest ja valest moraalivälises mõttes“, Akadeemia nr 11 2007 ♣ Henri Bergson „Loov evolutsioon“, Ilmamaa 2005 (lk 19jj)
Täpsustused	<p>Inimesefilosoofia mõtteliin laiendab esimese kursuse uusaja filosoofia indiviidi esilekerkimise mõtteliini ning peaks tutvustama kaasaegse inimesekäsitluse filosoofilisi aluseid. Loomulikult on siin mitmeid võimalusi, kuid oleks hea anda võimalikult avar ülevaade, parim oleks käsitleda äärmuslikke ja vastanduvaid seisukohti inimese loomuse ja elusihide osas. See markeeriks õpilase jaoks selle ruumi, kus toimuvad arutlused inimese loomuse üle. Mõtteliin juhatab ajalooliselt sisse tänapäevaste seisukohtade käsitlemiseks eetiliste otsuste ja tegude iseloomu kohta.</p> <p>Alternatiivina võiks käsitleda ka vaba tahte ja determinismi teemat analüütilise filosoofia või täpsemalt vaimufilosoofia võtmes või isiku identiteedi/identsuse küsimusi. Peamine on, et õpilased peaksid mõistma, et inimest ja tema eesmärke võib mõtestada väga mitmeti ning ka eetika väited võivad sõltuda sellest, kuidas mõistetakse inimest ja tema loomust.</p>

Eetika küsimuste alused	4 tundi
Õppetegevus	<p>Omandada eetikaküsimuste aluste üle arutlemiseks vajalikud mõisted ja kasutada neid arutelus.</p> <p>Arutlusteema: millel põhinevad eri eetilised süsteemid? Kelle või mille suhtes saab ja tuleb üldse olla eetiline? Mida inimesed tegelikult teevad, kui nad esitavad eetikasse puutuvaid väiteid? Missugused on eetika äärmuslikud probleemid teaduse, ühiskonna jms arenedes (biotehnoloogia ja meditsiin, massihävitused, globaliseerumine jms)?</p>
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: inimloomus ja inimese olemus (metafüüsilised, kognitiivstlikud, religioossed ja tavadest lähtuvad määratlused) inimõigused, mõistuslik toimija, isik ja identsus, determinism ja vaba tahe, tegu ja motiiv.</p> <p>Filosoofilise arutelu pidamine lähtuvalt kindlast mõistelisest ja teoreetilisest raamistikust.</p>
Hindamine	<p>Mõistab eetikaküsimuste aluseid ja nende esilekerkimise põhjuseid ning arutleb nende üle.</p>
Lõimimine	<p>Füüsika, inimeseõpetus, psühholoogia, ühiskonnaõpetus, usundiõpetus,</p>
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> • Jüri Eintalu „Filosoofia põhiküsimusi“, Sisekaitseakadeemia 2005 (lk 38jj) • Louis P. Pojman „Eetika. Õiget ja väära avastamas“, Eesti Keele Sihtasutus 2005 (lk 325jj) • Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005 (lk 128jj, lk 209jj) • Indrek Meos „Filosoofia põhiprobleemid : õpik gümnaasiumile“, Koolibri, 1998 (lk 145jj) • Margit Sutrop, Kadri Simm „Eetika: interdistsiplinaarsed lähenemised“, EKSA 2006. • Eetikaveeb: www.eetika.ee
Täpsustused	<p>Väärtuste ja eetika bloki lõpuks peaks jõutama n-ö metafüüsiliste/ontoloogiliste küsimusteni eetika olemusest. See on tase, milleni ehk kõik õpilased ei küüni. Samas on oluline jõuda arutlusteni inimese loomuse ja elu sihtide juurde, mille erinevus tingib ka suuresti eri reageeringud eetilistele dilemmadele. Erinevate inimkäsitluste olemasolu märkamine võiks aidata kaasa ka tolerantsuse tekkimisele eri eluviiside ja kultuuride suhtes.</p>

3.2.3 Ühiskond, keskkond ja elukeskkond

Mõtteliin: Tänapäeva filosoofia --- ühiskonnafilosoofia		2 tundi
Õppetegevus	Tutvuda ühiskonnafilosoofia oluliste autorite käsitlestega (nt mõtteliinil Karl Marx, Karl Raimund Popper, John Rawls). Alliktekst: nt Karl Marx ja Friedrich Engels „Kommunistliku partei manifest“ või Rousseau „Ühiskondlikust lepingust“.	
Rõhuasetus	Mõisted ja teemad: ühiskond, areng, holism, individualism, algpositsioon, teadmatuse loor, lepinguteooria. Miniseminari pidamine lühikese allikteksti alusel.	
Hindamine	Tunneb olulisi ühiskonnafilosoofia käsitlusi, loeb vastavat allikteksti ning arutleb selle üle seminari vormis.	
Lõimimine	Ühiskonnaõpetus, ajalugu, riigikaitse, humanitaarteaduse teadmisviisid (võrrelduna nt matemaatika, füüsikaga)	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none"> ♣ Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005 (lk 181-208) ♣ Linda Smith, William Raeper „Pilk ideede maailma : religiooni ja filosoofia minevik ja tänapäev : teejuht algajale“, Koolibri 2003 (lk 81jj) ♣ Epp Annus (toimetaja) „20. sajandi mõttevoolud“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2009 (lk 535jj) ♣ Jüri Lipping (koostaja) „Kaasaegne poliitiline filosoofia : valik esseid“, EÜS Veljesto kirjastus 2002 ♣ Erik Kuehnelt-Leddihn „Demokraatia analüüs“, EYS Veljesto Kirjastus 2004 ♣ Karl Popper „Historitsismi viletsus“, Olion 2000 ja „Avatud ühiskond ja selle vaenlased II. Prohvetluse kõrgaeg: Hegel, Marx ja järellainetus“, Eesti Keele Sihtasutus 2011 ♣ Jean-Jacques Rousseau „Ühiskondlikust lepingust“, Varrak 1998 ♣ Karl Marx, Friedrich Engels „Kommunistliku partei manifest“, Eesti Raamat, 1981 	
Täpsustused	Tänapäeva ühiskonnafilosoofiat võib käsitleda väga mitmeti. Kuna käsitlus peaks olema õpilasele adutav, siis peaks selle seostama tema enda kogemusega ühiskonnast. Abstraktsed ühiskonnaõpetuse teemad oma filosoofiliste alustega pole õpilastele väga lihtsasti mõistetavad. Seega on vajalik ühiskonnafilosoofia teemad kuidagi pidestada. Õppeprotsessi kirjeldus näeb Marxi filosoofia käsitlemises selleks võimalust, sest selle tulemitena ollakse Eestis kindlasti kursis, marksism on ilmselt üks Eestit kõige enim otseselt mõjutanud filosoofiline doktriin, seega väärrib lokaalse eripära tõttu	

kindlasti käsitlemist.

Eesmärgiks on selle näitel vaadelda, et millest/kellest lähtuvalt peaks ühiskonna korraldamise otsuseid tegema. Selleks võib võtta ka muid vaatenurki, nt üleilmastumisega seotud filosoofilisi küsimusi jms. Kuna ühiskonna käsitlemise üheks fookuseks on elukeskkond ja looduskeskkond, siis on soovitatav käsitleda mõtteliini all teemasid, mis tõstatavad küsimuse inimese ja ühiskonna vastutusest.

Ühiskond, keskkond ja elukeskkond		4 tundi
Õppetegevus	<p>Omandada olulised ühiskonnafilosoofia mõisted ja kasutada neid arutelus ühiskonna, keskkonna ja elukeskkonna korralduse ja tuleviku üle.</p> <p>Arutlusteemad: kuidas mõjutavad ühiskonnakorraldust tavad ja ideoloogiad; kas keegi saab olla väljaspool ühiskonda või keskkonda? Mil määral sõltub elukeskkond teaduslikust progressist?</p>	
Rõhuasetus	<p>Mõisted ja teemad: ühiskond, indiviid, vabadus, omand, võim, hüved, õiglus ja õigused, võrdsus, huvid ja vajadused, avalik huvi, liberalism ja kommunitaarlus, antropotsentrism, moraalikommuniteedi küsimus, anarhism ja utoopia.</p> <p>Filosoofilise arutelu pidamine lähtuvalt rangest mõistelisest ja teoreetilisest raamistikust.</p>	
Hindamine	<p>Tunneb olulisi ühiskonna- ja keskkonnafilosoofia mõisteid ning arutleb neid kasutades oma elukeskkonna korraldamise ja selle tuleviku üle.</p>	
Lõimimine	<p>Ühiskonnaõpetus, geograafia, füüsika/bioloogia, ajalugu, riigikaitse</p>	
Materjalid	<ul style="list-style-type: none">♣ Jonathan Wolff „Sissejuhatus poliitikafilosoofiasse“, Tartu Ülikooli Kirjastus 2005 (lk 181-208, lk 160jj)♣ Peter J. King „Sada filosoofi : maailma suurimate mõtlejate elu ja töö“, Sinisukk 2005 (lk 182-183)♣ Aire Vaher, Riste Keskaik, Külli Keerus (koostajad) „Keskkonnaeetika võtmetekste“, Eesti Keele Sihtasutus 2008♣ Esa Saarinen “Filosoofia!”, Hermes 2007 (lk 104jj)♣ Jüri Lipping (koostaja) „Kaasaegne poliitiline filosoofia : valik esseid“, EÜS Veljesto kirjastus 2002♣ Eva Piirimäe (toimetaja) „Rahvuslus ja patriotism: valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste“, Eesti Keele Sihtasutus 2009	
Täpsustused	<p>Ühiskonna, keskkonna ja elukeskkonna küsimuste käsitlemine peaks andma mõtestada maailma ka laiemalt kui üksikut inimest või ka inimeste gruppi silmas pidades. See peaks õpilast omakorda viima metafüüsiliste</p>	

väärtusküsimuste juurde. Käsitlust võib soovi korral tsentreerida lõimima ühiskonnaõpetuse teemasid, kuid samas on hea jõuda kursuse lõpuks just metafüüsiliste küsimusteni inimese rollist maailmas ja maailma olemusest.